

PETŐ ANDREA

Népbíróság és vérvád az 1945 utáni Budapesten¹

1946 májusa izgalmas és izgatott időszak volt Budapesten. Az emberek nemcsak az akkor folyó béketárgyalások Erdéllyel kapcsolatos elképzeléseit latolgatták, hanem az újságok címlapjain szereplő népbírósági ügyeket is. Ekkor folyt a zsidóüldözés elleni törvény előkészítése, miközben a napilapok budapesti gyerekek eltűnéséről terjedő rémhírekről tudósítottak. A *Magyar Nemzet* 1946. május 9-i számában még a budapesti rendőr-főkapitányság sajtóosztályának hivatalos közleményét idézte, amely szerint az ügyben „nem indított nyomozást, tekintettel arra, hogy bejelentés nem érkezett”.² De már a másnapi számában tudósítani volt kénytelen a gyerekgyilkossággal alaptanul meggyanúsított öszeres megveréséről.³ Azt, hogy itt vérvádról van szó, amely különböző budapesti kerületekben legalább három esetben, a Gubacsi úton (azaz az Illatos úton), a Lehel téren és Pesterzsébeten lincseléshez vezetett, csak a *Népszava* és a *Szabad Nép* mondta ki. A rémhírterjesztést mind a két lap a demokrácia ellenségeihez kötötte. Az előbbi „locsógó vénasszonyokról” beszélt, de a *Szabad Nép* már nem rejtette véka alá, szerinte kik is a rémhírterjesztők, és „megszervezett, antiszemita, fasiszta tüntetésről” írt.⁴ A témáról hosszú cikket közlő Fehér Klára „többszörös gyilkosok, nyilasmentő apácák és feketéző fasisztákról” szólt és a „legerélyesebb megtorlást” követelte, mert „orosz katonák, zsidók, cigányok felé rázza az öklét a reakció, hogy a magyar dolgozó társadalmat üsse agyon vele”.⁵

¹ A cikk megírását az MTA Bolyai Ösztöndíja tette lehetővé. A tanulmány nem születhetett volna meg a NIOD-ban, a Holland Haborús Dokumentációs Intézetben végzett kutatómunka és a European Integration between Cultural Diversity and the Shadows of Europe's Darker Past (European University Institute, Firenze) kutatási projektben való részvétel nélkül. Köszönet szeretnék mondani Fleck Zoltánnak, Peter Romijnnak, Zonneke Matthé-nek, Jolande Withiusnak és Karsai Lászlónak a kutatás során, valamint Bárd Károlynak, Kovács Andrásnak a tanulmány korábbi verzióhoz fűzött megjegyzéseikért és tanácsaikért.

² Rövid rendőrségi hírek. *Magyar Nemzet*, 1946. május 9. 2.

³ *Magyar Nemzet*, 1946. május 10. 2.

⁴ Udvarlójával szökött meg a kolbásznak feldolgozott lány. *Népszava*, 1946. május 12. 2.; *Szabad Nép*, 1946. május 10. 4.

⁵ *Szabad Nép*, 1946. május 12. 4.

Ennek a „legerélyesebb megtorlásnak” a története a mai napig megosztja a történészeket. Karsai László szerint „Magyarországon 1945 után hatékony, a korabeli európai normáknak megfelelő felelősségre vonás volt, függetlenül attól, hogy nálunk a szovjet csapatok, Nyugat-Európában meg az angol, amerikai, francia felszabadítók voltak jelen. A hazai népbírósi eljárások a holland, a dán, a norvég, a belga felelősségvonásokhoz hasonlíthatók.”⁶ Ám ha ez az állítás, tudniillik hogy Magyarországon „hatékony” volt a soa utáni felelősségre vonás igaz lenne, akkor nem következett volna be ennek az igazságszolgáltatási folyamatnak kettős, egymással szöges ellentétben álló értelmezése a történeti emlékezetben. Erre a kettéhasadt, kevés pontban találkozó igazságszolgáltatással kapcsolatos értelmezésre Karsai is utal az interjúban. Szerinte a népbírósi ügyekkel kapcsolatban a „korlátlan zsidóbosszú” és a „mindenki megúszhatta” vélekedései oszjtják meg a korszakról szóló diskurzust. Hazánkban tehát a viláégést követő időszakban nem alakult ki társadalmi konszenzus a II. világháborúról és abban Magyarország, a magyar politikai elit és a politika egyéb résztvevőinek szerepéről, és ez nem független a Vörös Hadsereg jelenlététől. Másrészt Karsai az igazságszolgáltatással kapcsolatban megfogalmazza többek között a „hatékonyság” elvárását, aminek a magyar igazságszolgáltatás rendszerszerűen nem tudott megfelelni, mert a népbírósi története az átmeneti igazságszolgáltatás része, s mint ilyen: átmeneti. Azaz a népbírósi működéséről nehéz az egész korszakra érvényes állításokat tenni, mert a korszakhatárok az 1945–1989 közötti időszakon belül is más-más bírósági és törvénykezési gyakorlatot jelentettek. Úgyisntén nehéz elképzelni, hogy abban a különleges, apokaliptikus, mindenféle aspirációval, érzelmekkel teli helyzetben bármilyen bíróság képes lett volna „hatékonyan” működni. Ugyanakkor a népbírósnak, mint intézménynek nem volt alternatívája. Ernst Cassirer⁷ a véres világháború utáni újrarendeződésről szólva úgy fogalmazott, hogy az az alkotmány működik, amely „állampolgárok tudatába íródott”.⁸ És 1945 után az akkor Európa-szerte lezajlott bírósági tárgyalásoknak az volt a feladatuk, hogy nevelő, felvilágosító eszközzel normákat, értékeket mutassanak fel a soa utáni világban.⁹

A magyar népbírósi tárgyalások különlegessége, hogy jelentős antifasiszta ellenállás hiányában a népbírósi folyamatokat az újraalakuló pártok „demokratikus” kontrollja alá helyezte a népbírósi törvény. Az 1945 után

⁶ KULCSÁR Anna: Lezárható-e a Zentai-ügy? Interjú Karsai Lászlóval. *Magyar Nemzet*, 2005. augusztus 3. 5. Ugyanezt a véleményét fejti ki az *Esélytelenek* című publicisztikájában. (*Élet és Irodalom*, 48. évf. 38. sz.)

⁷ Ernst Cassirer (1874–1945) német neokantianis filozófus, az első zsidó, akit egyetemi rektorinak választottak, Hamburgban. Hitler hatalomra kerülése után Angliában, Svédországban majd az USA-ban tanított.

⁸ Vivian GROSSWALD CURRAN: Racism's Past and Law's Future. *Vermont Law Review*, 2004/1. 1.

⁹ Erről bővebben: Andrea PETŐ–Patricia CHIANTERA-STUTTE: Populist Use of Memory and Constitutionalism: Two Comments. Special Edition of *German Law Journal* on Confronting Memories: European „Bitter Experiences” and the Constitutionalisation Process, 2005/2. 165–175.

<http://www.germanlawjournal.com/article.php?id=564>

munkájukat újrakezdő pártok pedig a politikai folyamatosságot képviselték (az antifasiszta hagyomány szempontjából igaz ez a Magyar Kommunista Párt működésére is), ami meghatározta a delegáltak működését és azt, ahogy miként értelmezték az ügyeket a népbíróságokon.

Ebben a tanulmányban azt mutatom be, hogy az átmeneti igazságszolgáltatás hogyan *nem* működött Magyarországon, méghozzá egy különlegesen 1945 utáni jelenség, a soa utáni 1946. májusi budapesti vérvád esetében, melyet a több száz elemzett népbírósági esetből választottam ki (ezeket a készülő háborús bűnös nők és nyilas nőkről szóló monográfiámhoz olvastam át). E tanulmányban először áttekintem az 1945 utáni magyarországi pogromokkal és vérvádakkal foglalkozó szakirodalmat – abból a szempontból, hogy a különböző szerzők szerint milyen okok vezettek ezekhez (a pogrom és vérvád között természetesen különbséget kell tenni). Majd elemzem a budapesti Illatos út 5/b-ben 1946. május 8-án kirobbant pogromot és az azt követő rendőrségi, ügyészségi vizsgálatokat, valamint népbírósági tárgyalásokat. Ezután az Illatos úti pogrom főszereplőjének, H.-nak a tevékenysége, népbírósági tárgyalása elemzésével támasztom alá azt az állításmat, hogy a magyar népbíróságok a mindennapi gyakorlatban nem tudták kiszolgálni a kommunista hatalmi igényeket – éppen azért, mert munkájukat szigorú jogi keretek között végezték. Ugyanakkor a népbírósági törvény és az akkor hatályban lévő büntető törvénykönyv előírásai által szigorúan szabályozott jogi keretek nyitottak lehetőséget az elkövetőknek (azoknak, akik már bekeverültek az igazságszolgáltatási mechanizmusba), hogy abból a jog szelleméhez illő módszerekkel (ügyvédi segítséggel) vagy abba nem illő eszközökkel (fenyegetéssel, zsarolással) büntetlenül kikerüljenek. Végül áttekintem a magyarországi népbíróságok működését elemző szakirodalmat abból a szempontból, hogy miképpen mutatja be a népbírósági gyakorlat és a magyar büntetőtörvénykezés viszonyáról, illetve, hogy ezt mennyire befolyásolták a kommunista hatalmi aspirációk. A tanulmányban felhasználtam a II. világháború utáni holland, belga, lengyel és osztrák felelősségre vonások feldolgozásait.

Az 1945 utáni magyarországi antiszemitizmus, pogromok és vérvádak okairól

Az 1945 utáni magyarországi antiszemitizmusról az első, és az óta sem meghaladott magyarázat Bibó István sokat idézett, 1948-ban íródott tanulmányából származik. Ebben az okok elemzésekor Bibó a folyamatosság és újzerűség keretében érvelt.¹⁰ Szerinte a háború előtti és utáni antiszemitizmus

¹⁰ Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In: *Válogatott tanulmányok*. 2. k. Szerk.: Huszár Tibor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 621–811.

„minőségében és alapszerkezetében” azonos. Ugyanakkor tanulmányában meghatározta a „neo-antiszemitákat”, azon kispolgári és paraszti elemeket, akik szerinte korábban nem voltak antiszemiták, de a háború utáni gazdasági helyzet, a megváltozott politikai környezet: a kommunista párt politikája és a zsidó kárpótlás visszasságai nyíltan antiszemitává tettek.¹¹

A soa után antiszemita jelenségek, illetve pogromok nem csak Magyarországon jelentkeztek. A koncentrációs táborból visszatérő zsidókat Hollandiától Csehszlovákiáig sok helyütt értetlenül és ellenségesen fogadták.¹² 1944 novembere és 1947 között körülbelül 1000 zsidót öltek meg Lengyelországban a hullámszerűen rendezett 1945-ös, illetve 1946-os pogromokban.¹³ Az újabb elemzésekből tudjuk például, hogy az 1945-ös krakkói pogrom milyen okokra vezethető vissza. Ezek a következők voltak: a lengyel állam intézményei széthullottak, polgárháború dúlt, a zsidókat azonosították a kommunistákkal, a náci propaganda sem volt hatástalan, a társadalom demoralizálódott és a lengyelek félték, hogy a megszerzett zsidó javakat elveszítik. Emellett a politikai és gazdasági okok mellett a pogromnak volt mélyen a társadalmi tudatban rejlő oka is: az ártatlan gyermeket gyilkoló zsidók sztereotípiája.¹⁴

A magyarországi 1946-os pogromok listája hosszú, feldolgozásuk 1990 után kezdődött meg.¹⁵ A témával foglalkozó történészek Bibót követik: politikai és gazdasági okokat határoznak meg, melyek a pogromokhoz vezetnek. Randolph Braham a nehéz gazdasági helyzetet tekinti a fő oknak, mert szerinte a „közvélemény” úgy látta: a zsidók ennek is haszonélvezői.¹⁶ Ezt a gazdasági okot emeli ki a leghírhedtebb 1945 utáni pogrom, a kunmadarasi esetben Vörös Éva is.¹⁷ A folyamatosság, azaz az 1944 előtti antiszemitizmus, a zsidók kiirtása, majd 1945 után a zsidók megkülönböztetése és a pogromok közötti kapcsolat gazdasági vetülete azonban ebben az érvelésben nem kidolgozott.

¹¹ KOVÁCS András: Magyar zsidó politika a háború végétől a kommunista rendszer bukásáig. *Múlt és Jövő*, 2003/3. 5–39.

¹² Selma LEYDESORFF: A Shattered Silence: The Life Stories of Survivors of the Jewish Proletariat of Amsterdam. In: *Memory and Totalitarianism. International Yearbook of Oral History and Life Stories Vol. 1*. Szerk.: Luisa PASERINI. Oxford University Press, 1992. 145–165. A csehszlovák eset irodalmi-orknyomozó feldolgozását lásd Helen EPSTEIN: *Anyám nyomában*. Feminizmus és történelem sorozat. Balassi Kiadó, Budapest, 2004.

¹³ Anna BIKONT: They had vodka, weapons and hate. *Gazeta Wyborcza*, 2001. június 15.; *Contested Memories: Poles and Jews during the Holocaust and its Aftermath*. Szerk.: Joshua D. ZIMMERMAN. Rutgers University Press, New Brunswick–New Jersey, 2003. (Különösen Anna CICHÓPEK: The Cracow Pogrom of August 1945: A Narrative Reconstruction. 221–239.)

¹⁴ Uo. 234.

¹⁵ Ständeisky Éva az *Új Élet* 1946. július 6-i száma alapján a következő listát közli: Ózd, Kunmadaras, Pécs, Celldömölk, Szegvár, Hajdúhadháza, Makó, Tiszaladány, Karcag, Mezőkovácsháza, Sajószentpéter, Eger. STÁNDEISKY Éva: A háború utáni vérvádak történelmi háttere. In: *Vérvádak üzenete*. Minoritás könyvek, 2. Budapest, 1996. 66. Lásd továbbá: A miskolci pogrom. Ahogyan Rákosiék látták. STÁNDEISKY Éva bevezetőjével. *Társadalmi Szemle*, 1990/11. 78–86.

¹⁶ Randolph BRAHAM: *A magyar Holocaust*. Gondolat, Budapest, 1988. 463.

¹⁷ VÖRÖS Éva: Kunmadaras. Újabb adatok a pogrom történetéhez. *Múlt és Jövő*, 1994/4. 69–80.

Braham a pogromok okainak elemzésében politikai okokat is említ. Az új politikai elit, a kommunisták között sok zsidó származású volt, akik a megszálló külföldi hatalom, a Szovjetunió kiszolgálóinak tűntek. Ez, illetve az MKP politikai fellépése sokak szemében „igazolta” a Horthy-rendszer évtizedei alatti propaganda úgynevezett judo-bolsevizmussal kapcsolatos ríogatásait.

Pelle János érvelése szerint a másik politikai ok, amely az új-antiszemizmus kialakulásához, illetve a pogromokhoz vezetett, az erkölcsi romlás volt, amelyben fontos szerepet kapott a magyar jogrendszer csődje, a kisnyilasok átmentése és a Nemzeti Parasztpárt megengedő és antiszemita politikája.¹⁸ Ständeisky Éva szerint a politika popularizálódásával, azaz az általános választójog megadásával megnőtt a politikát gyakorlók száma, és ez a politikában új csoport „nem volt érett a demokrácia gyakorlására”, és „az antiszemizmus a háború után egyre gyakrabban tömegdemonstrációkhoz kapcsolódott”. Ez az érv a Bibó-féle folyamatosság érvére nyúlik vissza.¹⁹ Ständeisky az okok között említi továbbá a közbiztonsági szervek passzivitását, a pártok politikáját, neoantiszemizmushoz való viszonyukat, a gazdasági helyzetet, a háborús propaganda hatását, és azt, hogy sokan birtokoltak zsidóktól elvett ingóságokat és ingatlanokat. Apor Péter a kunmadarasi eset kapcsán a bírósági tárgyalásnak a közösségi feldolgozást lehetővé tevő, identitást és múltképet meghatározó elemére helyezi a hangsúlyt. Dolgozatában elemzi, hogy a kommunista vezetés által nagyon komoly hatalmi tényezőnek tartott népbíróság eljárásának fontos szerepe volt abban, hogy megteremtődött a demokrácia és az antifasizmus fogalmának összetartozása.²⁰ Kende Tamás a vérvádak elemzésekor a karneváli elemeket hangsúlyozza. Amikor az előítéletek és félelmek a tömegpszichózis nyomán kirobannak, akkor mindig szükség van egy katalizátorra, egy „játékvezetőre”, aki szerinte „mindig értelmiségi”.²¹

Az előbb felsorolt értelmezési keretekben azonban nem lehet elemezni az olyan, pogromba torkolló vérvádeseteket, mint amilyen például az 1946. május 8-án Budapesten egy jórészt munkások által lakott, nagy körfolyosós bérházban történt.²²

¹⁸ PELLE János: *Az utolsó vérvádak*. Az etnikai gyűlölet és a politikai manipuláció kelet-európai történetéből. Pelikán, Budapest, 1995. (Különösen 151–168.)

¹⁹ STÁNDEISKY Éva: Antiszemita megmozdulások Magyarországon a koalíciós időszakban. *Századok*, 1992/2. 284–308. (Idézet helye 284–285.); Uő: A háború utáni vérvádak. *Szombat*, 1995/4. 23–25.; Uő: A kommunista polgárellelenség. *Budapesti Negyed*, 1995/8. 209–223.; Uő: A háború utáni vérvádak története. I. m. 64.

²⁰ APOR Péter: A népi demokrácia építése. *Századok*, 1998/3. 601–632.

²¹ KENDE Tamás: A vérvád az újkori Kelet Európában: egy előítélet működése. In: *Vérvádak üzenete*. I. m. 13–31. A krakkói, sőt a rzeszovi, és a kielicei pogromban sem játszott szerepet értelmiségi, a résztvevők főleg alacsony iskolai végzettségűek voltak: Anna CICHÓPEK: i. m. 235.

²² A periratok Budapest Főváros Levéltárában (a továbbiakban: BFL) 4479/1946. szám alatt találhatóak. Ugyancsak a BFL-ben vannak a később bemutatásra kerülő ügyek anyagai. Köszönet Tasnádi Ákosnak a kutatás során nyújtott segítségéért.

A pogrom

A pogrom története röviden a következőkben foglalható össze. Az Illatos út 5/b. lakói korábbi zsidóellenes előítéleteiket látták megerősítve, amikor a VIII. kerületből eltűnt egy kislány. 1946. május 4-én a kerületben mindenhol felolvasták azt a levelet, amelyet a kétségbeesett szülők, Cs. Márton és neje, József krt. 63. alatti lakosok 1946. április 16-án írtak. Ebben a IX. kerületi házmegbízottak irodavezetőjének írt levélben arra kérték a tömbbizalmikat, hogy ha látják elveszett négyéves kislányukat, akiről a levélben részletes személyleírást is adtak, jelentsék.²³ Az Illatos út 5/b. lakói úgy vélték, és az akkori Budapesten ezzel nem voltak egyedül, hogy a gyerek eltűnéséért a holokausztért bosszút álló zsidók a felelősek, akik kolbászt készítenek az elrabolt gyerekekből. Ebben a hitükben megerősíthette őket, hogy – a vallomások szerint – a házbizalmi, a négy elemít végzett H. olyan vészjósló hangon olvasta fel a körlevelet a gangon álló lakóknak, hogy azok rögtön gyerekhússal kolbászt töltő zsidókat láttak mindenhol.²⁴ A házban lakó egyik kislány felismerni vélte az egyik, szerinte kislányok húsának beszerzésével foglalkozó férfit, akit az Illatos úti ház lakói megverték. A kiszálló rendőrök a 32. őrszobára előállították a megvert férfit, de a tömeg hangos zsidózás közepette meg akarta ostromolni az őrszobát, ezért az őrs védelmére karhatalmat vezényeltek ki. Az amúgy aranyfelnézésrel foglalkozó ószerest kihallgatása után, nem a legszerencsésebb rendőri közbelépéssel, szembesítésre visszavitték a házba, ahol a már korábban ugyanezen okból megvert férfit meglincseltek. A sérült férfi szállítására kiküldött mentő ablakait a tömeg bezúzta, de – súlyos állapotban – sikerült a Rókus Kórházba szállítani.²⁵

A rendőrségi és bírósági vallomásokból ezután a történet két változata rajzolódik ki: az egyik szerint a levél felolvasása okozta a zavargást, míg a másik, a rendőrségi jelentésben szereplő verzió szerint ez „csak megerősítette a napok óta köztük terjedő rémhírt, mely szerint a gyermekeiket elrabolják és leölik, majd kolbásznak dolgozzák fel”.²⁶ Ez utóbbit erősíti meg a házban lakó L. Lajosné rendőrségi vallomása is, aki szerint május 4-től kezdve az Illatos úti házban „állandó zsidózás” kezdődött. A házban lakó nők, például B. Erzsébet és S. Lajosné arról beszélgettek: „nem hogy fogytak volna, megszorodtak a zsidók” és „bosszút akarnak állni a keresztényeken, hogy elrabolják a gyerekeiket és kivégzik”.²⁷ Sch. Júlia is említi, hogy ettől kezdve arról beszéltek a házban lakó nők, Zs. Vilmosné, Sz. Józsefné, F. Istvánné, a B. lányok (Erzsébet és Irén), hogy „az eltűnt gyereke-

²³ A. Jenő vallomása, 1946. május 14. 18. (Az eredeti levelet lásd: 186.)

²⁴ W. Antalné vallomása, 1946. május 9. 85.

²⁵ Az eseményeket a *Magyar Nemzet* tudta a legpontosabban rekonstruálni: *Magyar Nemzet*, 1946. május 10. 2.

²⁶ Benkő László rendőrnagyozó alhadnagy jelentése, 1946. május 19. 8. l.

²⁷ L. Lajosné vallomása, 1946. május 14. 51.

ket a zsidóasszonyok ölik meg. Ezen töltik ki a bosszújukat amiatt, hogy elvesztették a deportálások folytán a saját gyermekeiket.”²⁸

A továbbiakban a pogrom két szereplője szempontjából nézzük az eseményeket. Az egyik, K. Júlia, akit kislánnyként állítólag az a veszély fenyegetett, hogy kolbászt készítenek belőle a Boráros téren. A másik a meglincselt férfi testvére, a szintén ószeres W. Árpád. A meglincselt férfitől, M. Lajostól nem maradt fenn vallomás. Feltételezhetjük, hogy vagy elveszett, vagy a férfi behalt a verés során elszenvedett sérülésekbe. Bár ha ez az utóbbi következett be, nyilván más súllyal kezelik az ügyet.

K. Júlia, aki a történetben kulcsszerepet játszik, 1946. május 8-án azt vallotta: W. Árpád a Városligetben leszólította és egy Boráros térre címzett levél kézbesítésével bízta meg. A levélre az egyik később kihallgatott tanú szerint, aki természetesen személyesen nem volt jelen az esetről, állítólag az volt ráírva: „borjúhús”.²⁹ A Boráros téren a lányt, saját vallomása szerint, be akarták rántani a lakásba. Az adott lakás bérlője, dr. R. Gy. belügymiszteri tanácsos, aki idős nővérével lakott ott, viszont se a látogatásról, se a „berántásról” nem tudott (a rendőrségi kihallgatáson).³⁰ Miután K. Júlia a Boráros térről – elmondása szerint – kalandosan elszökött, állítólag hazáig követte a férfi, akit azután megmutatott a házban lakó S. Máriának. Ezt az állítólagos valakit azonban éppen az Illatos úti ház előtt kísérték rendőrök: őt K. Júlia felismerni vélte és a kislány eltűnéséért felelős személyként azonosította. A lány tehát emlékezetében és vallomásában összekeverte a két lincselést, illetve a két testvért.

A rendőrségi jelentés szerint házban a tömbbizalmiaknak szóló levél felolvasásakor K. Júlia rámutatott egy ott várakozó férfira, mondván: a férfi őt korábban egy levél kézbesítésére kérte meg. (A tanúvallomásokban tehát időben kettévált a kézbesítés és az azonosítás.) Ekkor a tömeg megrohanta a férfit és jól megverte.³¹ Egy másik vallomás szerint a megtámadott férfi idős, szemüveges és sánta volt, és rendőrök kísérték.³² Azaz a két különböző verés ténye a kihallgatásokban is összemosódott. Ekkor elhangzott, hogy a „zsidók most bosszút akarnak állni rajtuk”. A férfit, M. Lajos ószerest azal vádolták, hogy részt vesz ártatlan kislányok zsidó szokás szerinti kolbásszá darálásában.³³ (Közben M. Lajos fivére, W. Árpád, akinek valóban volt kapcsolata a lánnyal, elmenekült, és csak később jelentkezett a rendőrségen.) M. Lajost a tömeg körbevette, és 160, más verziók szerint mintegy ötszáz (!) ember meglincselte. A helyszínre kiszálló rendőrök is alig tudtak a feldühödött tömegből kimenekülni a súlyosan sérült férfivel.

²⁸ Sch. Júlia kihallgatása, 1946. május 10. és 14. 71.

²⁹ A. Miklósné vallomása. 23.

³⁰ Benkő László rendőrnagy jelentése, 1946. május 19. 9.

³¹ Dr. Halász Pál rendőrnagy jelentése, 1945. május 24. 10.

³² A. Miklósné vallomása. 23.

³³ V. Sándor vallomása, 1946. május 8. 113., valamint Princz Gyula rendőrnagy százados 1946. május 13-i jelentése, 6.

Május 14-ére a pogrom történetének e változata összeomlott. K. Júlia újabb vallomást tett a rendőrsége, amelyből az derült ki, hogy valójában ő szólította le a Városligetben W. Árpádot, a megvert férfi testvérét, akitől pénzt kért a körhintára. W. Árpád ezen a lehetőségen felbátorodva további szórakozási lehetőséget ajánlott fel a kislánynak, aki ezt visszautasította: a férfi ennek ellenére hazáig követte. Ekkor K. Júlia megmutatta a barátnőinek, hogy ő (azaz W. Árpád) pénzt adott neki. A lány – vallomása szerint – fent volt a lakásban, mikor barátnője meghozta a hírt a verésről, azaz ő személyesen nem buzdított a verésre. Csak a barátnőjétől hallotta, hogy a férfit a rendőrség kimentette a tömegből, és neki a rendőrségre kellene mennie. Ezt Júlia meg is tette, de ott csak M. Lajost találta, akit ő nem ismert korábban.

A lány egy verzió szerint az „eredeti” történetet a szülőinek jelentendő időmérlege kipótlására és bosszúból agyalta ki a házban lakó S. Márton és felesége (S. Mária) nyomására. Róluk a nyomozás során kiderült, hogy német származásúnak vallották magukat, s főleg ez a tény, valamint az, hogy a verekedés során „egy csomó demokráciaellenes kijelentés hangzott el”, ragadta meg a rendőrnemző figyelmét – azaz nem maga a verekedés vagy a verekedés oka.³⁴ S. Márton és felesége megfenyegette a sokat csavargó lányt, hogy javítóintézetbe csukhatja, ha nem ezt a történetet meséli el a rendőrségen – azzal a felkiáltással, hogy „még egyet se találtak meg a gyereklabló zsidókból, hadd szenvedjen ez a zsidó”.³⁵

W. Árpád vallomása szerint viszont a Városligetben, a vurstliban még május 1-én találkozott Júliával, ahol pénzt adott a szomorúan bémészködő „szurtos kis 12 éves lánykának”. Egy héttel később teljesen véletlenül a Gubacsi úton járt a testvérével, M. Lajossal felvásárló úton, és amíg a testvére a házban intézte az ügyet, őt az utcán K. Júlia felismerte és suhancokért szaladt. Amikor testvére kijött, ő már nem volt ott, mert gyors helyzetfelismerésről téve tanúbizonyságot felugrott egy villamosra. W. Árpád állítása szerint egész nap kereste a bátyját. Vallomásában azt állította, hogy mivel a rendőrségi idézése másnapra szólt, azaz május 9-re, nem engedték be az őrszobába. Hogy miként találták volna meg ilyen hamar, és miként írta volna meg a látható késéssel dolgozó rendőrség számára az idézést, nem tudjuk. Valószínűbb, hogy saját gyávaságát próbálta ezzel menteni. W. Árpád elmondta továbbá, hogy a fivérét először bevitték az őrszobára, majd helyszíni szemlére visszaszállították az Illatos útra. Itt a „környék már feketéltett a sok embertől” – állította. Ám hogy ő ezt honnan tudta, rejtély, hiszen ő már elmenekült, amikor a pogrom elkezdődött.³⁶

Miután az Illatos úton a rendőri tömegoszlatás nagy nehezen befejeződött, a házban továbbra is nyíltan zsidóztak a lakók. Tehették, főleg azért,

³⁴ Benkő László rendőrnemző alhadnagy jelentése, 1946. május 19. 9.

³⁵ K. Júlia vallomása, 1946. május 8. és 14. 45–47.

³⁶ W. Árpád vallomása, 1946. május 9. 86–89.

mert az igazságszolgáltatás végtelen hosszan elhúzódott.³⁷ Voltak, akik Rákosinak adtak ötleteket, hogy „tanítsa meg azt a piszkos zsidó fajtáját”, mások biztosan tudták, hogy az elfogott férfi fűrdőkádjában sok leölt kezestény gyereket találtak a kiszálló rendőrök.³⁸ A kihallgatások hetekig folytak, azok részleteit a házban lakók a kihallgatásokról visszatértek beszámolói alapján követték és az udvaron meg is vitatták.

Az ügyben tanúskodók világosan elkülönülnek az alapján, hogy a pogromban melyik oldalon álltak. Nem volt veszélytelen tanúskodni, hiszen az öntudatos ifjúkommunista F. István megfenyegette pogromról elítélően tanúskodó nem antiszemitákat, hogy „ledobja ő[ke]t az emeletről”, és „piszkos, aljas zsidópártolónak” is nevezte őket.³⁹ A házban lakó Sch. Júlia, amikor „cigányasszony” szomszédja arról beszélt neki, hogy a „zsidók elpusztítják a mi gyerekeinket”, csak az elhallgatásban bízhatott: „nem feleltem semmit, mert nem tudta azt, hogy én milyen származású vagyok”.⁴⁰ Az egész házban antiszemita hangulat uralkodott: „azt is mondták, hogy azokat a zsidókat is el kellene vitetni, akik a házban vannak, mert amíg itt vannak, nem lesz tiszta a levegő”.⁴¹

Ezek, illetve a korábban, még a verekedés során elhangzott kijelentések („a zsidók a kommunisták, Rákosi Mátyás államminisztert és a zsidókat ki kellene irtani mind egy szálíg, mert ők nem lettek kiirtva és most minket és a gyermekeinket fogják kiirtani. Hitler rosszul tette, hogy egyet is meghagyott belőlük”; „minden rosszat az életben maradt zsidóknak köszönhetünk”)⁴² arra utalnak, hogy ebben az esetben jelentős szerepe volt a háború emlékének, az emlékek feldolgozásának (illetve fel nem dolgozásának). A szembenézés furcsa módjaként itt a büntudat és a félelem robbant ki a pogromban.

Fontos továbbá, hogy a rendőrség és a népbíróóság nem állt a helyzet magaslatán. Pelle és Apor is említi írásában a rendőrség hezitálását, valamint elemzi a helyiek és a megyei rendőrök konfliktusát, amely a kunmadarasi esetben csak olaj volt a tűzre. De az Illatos úti pogrom után, talán azért, mert (véltetőleg) nem halt meg senki, és mert rövid újsághír tudósított arról, hogy tömegverekezés volt, az igazságszolgáltatás nem erőltette meg magát. (Ráadásul ez után a csetepaté után nem volt várható, hogy a Betar szimpatizánsai utcai tüntetést szervezzenek, mint tették a kunmadarasi pogrom esetében.)⁴³ Ez az eset jól mutatja a népbíróóságok diszfunkcionális működését.

³⁷ A lengyel rendőrség óvatos beavatkozására lásd Anna CICHÓPEK: i. m. 231–233.

³⁸ L. Lajosné vallomása, 1946. május 14. 51.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Sch. Júlia vallomása, 1946. május 14. 72.

⁴¹ K. Istvánné vallomása, 1946. május 9. 32.

⁴² K. Aladárné vallomása, 1946. május 14. 38.

⁴³ Kovács András: i. m. 12. A Betar cionista jobboldali ifjúsági szervezet, amely 1923-ban alakult. Három alapelve szerint működött: monizmus (a célok sorában a zsidó állameszme rendelkezik prioritással), a légionizmus (a felfegyverzett önvédelem elve) és a chaluciu (vagyis az ideális „pionír” elve). Magyarországon 1935-ig mint a Magyar Cionista Szövetség sportszakosztálya működött, majd 1935-ben a szövetség – nemzetközi példára – kizárta

dését, amelyet eddig az 1945 utáni vérvádat elemző tanulmányok jórészt figyelmen kívül hagytak.

Az Illatos úti pogrom és az igazságszolgáltatás

Az Illatos úti pogrom esetében különböző fajsúlyú ügyek kerültek a már másnap intézkedő rendőrség elé.⁴⁴ A kihallgatásokon, amelyek 1946. május 7-e és 15-e között folytak, előkerült háborús bűnös, prostituált, maffiatag bűnöző, nyilasokkal kooperáló proletáraszony, antiszemita munkásasszony és antiszemita ifjúkommunista. A különböző vallomásokból világos, hogy miként vall az egyik a másikra azért, mert a háború alatti sérelmekért elégtételt akar venni, miként az is, hogy a háború feldolgozatlan emléke ott lebegett a ház közössége felett.⁴⁵ De olyan résztvevője is volt a pogromnak, aki csak jól ki akarta magát verekedni az egész napi feszültség után. Volt, aki kevés rendőrségi rutinról tanulságot téve azt vallotta, sajnálta, hogy nem fért hozzá jobban az ütegelt férfihez.⁴⁶

H.-t, aki kulcsszerepet játszott az ügyben, csak 1946. május 28-án vették előzetes letartóztatásba, tehát volt ideje saját védelmét megszerveznie.⁴⁷ Személye nemcsak azért fontos, mert ő tüzelte fel a ház lakóit,⁴⁸ hanem azért is, mert nem volt ismeretlen a népbírósági ügyeket előkészítő budapesti rendőrségen. Ma már általában azt hisszük, hogy ha egyszer valakire az államp védelem rávetette figyelő tekintetét, nem nagyon menekült meg. Ez nem igaz H.-ra. Ugyan közvetlenül a háború után internálták, de idős korára hivatkozva (65 éves volt) elengedték.⁴⁹ Az Illatos úti pogrom idején került újra a rendőrség látókörébe, és háború alatti cselekedetei miatt kiválóan beleillett a korabeli baloldali propagandába, amely szerint a fasiszták terjesztik a vérvádat. Ugyanakkor H. esete azért is fontos, mert ugyan „kisnyilas” volt, de eszébe sem jutott, hogy a kommunista párttagkönyv védelmében bízson. Maga akarta irányítani az életét, és talán nem tekintette olyan véglegesnek és az élet minden területét átalakítónak az ország akkori szovjet megszállását, mint amilyenek ma sokan gondolják.

tagjai közül. A magyarországi Betar taglétszáma a területi revízióig 2–300 körül mozgott. A 2. világháború alatt a Betar részt vett az illegális aliják szervezésében. Bővebben: <http://www.cionista.hu/kifejezesek.htm>

⁴⁴ H. Sándorné vallomása, 1947. július 10. 126. A pogrom másnapján „rendőri személyek egy autóval kiszálltak és elvitték az embereket.”

⁴⁵ A. Miklósné vallomása például a házban maradt B. Irén, F. István, Zs. Vilmosné, Sz. Józsefné mondatait idézi, hiszen ők maradtak a házban, miközben neki a csillagos házba kellett mennie. B. Iréntől hangzott el: „Hitler rosszul tette, hogy nem irtotta ki az összes zsidókat”. Auspitzné. „összeköltöztetéseknek” nevezi a soát. Zs. Vilmosné pedig azzal védekezik, hogy ő maga is kommunista párttag, tehát nem mondhatott semmi ilyesmit a zsidókról. (23., 141.)

⁴⁶ S. Imréné vallomása, 1947. augusztus 10. 137.

⁴⁷ Vádirat, 168.

⁴⁸ W. Antalné vallomása, 1946. május 9. 85.

⁴⁹ Princz Gyula rendőrnagyozó százados 1946. május 13-i jelentése, 6.

H. a világháborúban

H. nyugalmazott honvéd főtörzsőrmester volt; négy elemít végzett és géplakatosként dolgozott. A X. kerületi Hős utcából 1944 májusában igényelte ki Budán a Flórián tér 3-ban található „zsidólakást”, amely – a rendőrsegen tett vallomása szerint – tudomása szerint „üres” volt.⁵⁰

Az, hogy az óvóhelyen rendszeresen fogdosta a nőket vagy ott orrba verte az engedély nélkül cigarettázó nőt, nem háborús bűncselekmény, csak H. brutális és minden skrupulus nélküli jellemére vall. Az is, hogy a háborús zűrzavarban minden alap nélkül nemesi előnevet kezdett használni és tisztnek adta ki magát. Az óvóhelyen terrorizálta a menedéket keresőket. Mikor az ott lakó M. Géza kikérte magának, hogy H. az anyósával gorombásodik, akkor H. a férfit katonákkal elvitette, éppen úgy, mint P. Gézát, aki azonban sértetlenül tért vissza a laktanyából.⁵¹ Ez a szerencsés hazatérés akkor kivételes volt, tehát lehet, hogy H.-nak kapcsolatai voltak a katonákkal, akik a megfelelő pillanatban való megjelenésükkel biztosították számára a tekintélyt a házban.

H. két orosz és három magyar katona haláláért felelős. A Flórián tért folytatott harcban a tér többször gazdát cserélt és az előrenyomuló németek miatt ott rekedt két orosz katonát H. elrejtette, hálájuk jelét, az írott igazolást begyűjtötte, majd hajnalban kivégezte őket, mert azt, hogy a németek visszafoglalták a teret, tévesen az általa többször hangoztatott végső győzelem jeleként értelmezte. A lakókat az orosz hadsereg elleni ellenállásra buzdította, és azzal fenyegetőzött, hogy feljeleníti őket a német parancsnokságon, ha késlekednek.⁵² Hogy mi volt a hadügyi és pszichológiai realitása ennek az ellenállásnak, kétséges, de az biztos, hogy H. tisztában volt vele: ha valakit feljelenít a német parancsnokságon, azt rövid úton agyonlövik. Ez a feljelentés pedig a későbbi népbírósági törvényben büntetendő tett lett. A társaikért revánsot vevő orosz katonáknak kiadta a házban bujkáló magyar katonákat, M. Bélát, Sz. Bélát, B. Lászlót, akiket aztán a szovjetek rövid úton agyonlőtték a laktanyában.⁵³

A jómódú V. Gyuláné férjét megfenyegette, hogy elviteti a német parancsnokságra.⁵⁴ A házban lakó csinosabb nő férjét elvitette, hogy a nő kiszolgáltatott helyzetét kihasználva szexuális előnyökhöz jusson.⁵⁵ Az 1933-ban katolizált Sch. Dezső feleségét azzal ámította, hogy férjét jobb helyre tudja helyzetetni, ha a felesége kegyeibe veszi, valamint a századírnököt pénzeli.

⁵⁰ H. vallomása, 101.

⁵¹ M. Géza vallomása, 55.

⁵² Id. Sz. Béla vallomása, 1946. május 10.

⁵³ H. László vallomása, 1946. május 10. 31.

⁵⁴ V. Gyuláné vallomása, 1946. május 10. 90.

⁵⁵ Sch. Dezsőné vallomásában elmondta, hogyan utasította vissza H. szexuális közeledését azért az ígéretért, hogy H. képes munkaszolgálatra behívott férjét jobb beosztásba helyezni. S. Árpád rendőr vallomása, 1946. május 9. 67.

A férj jobb szolgálati helyre való áthelyezésének ára 30 pengő volt, ami Sch. Dezsőnének sok volt, így H. maga adott kölcsön. A férj ennek elfogadását megtiltotta, és felesége azután semmit sem hallott róla. Valószínűleg agyonlőtték.⁵⁶ Azt, hogy H.-nak a férj halálához közvetlenül volt-e köze, vagy csak egy pitiáner trükköt talált ki egy cimborájával a nő megszerzésére, sose fogjuk megtudni.

H. feltörte V. Gyuláné lakását, s mikor ő kérdőre vonta, azt mondta, hogy „megöli”, ha akár őt, akár a családját gyanúsítják. A történet hitelét csökkenti, hogy a felszabadulás után V. Gyuláné H. lakásából visszaopta a saját holmijait, semmit sem bízva a véletlenre, és a rendőrségi vallomását felhasználta arra, hogy további holmikat követeljen vissza.⁵⁷

H. nagyon előrelátó volt, amikor az orosz katonáktól – kivégzésük előtt – papírt szerzett arról, hogy bujtatta őket. Feltehetőleg ezzel a papírral sikerült az életét megmentenie, amikor ez egyik H. által feladott férfi felesége, M.-né feljelentette az orosz parancsnokságon: onnan ugyanis három hét múlva kiengedték. Lehet, hogy időközben a zsidó háztulajdonosok is hazajöttek, de az bizonyos, hogy H. ezek után jobbnak látta, ha eltűnik.⁵⁸ Családostul átköltözött Pestre, a IX. kerületi Illatos útra, és ott házbizalmi állást szerzett.⁵⁹

H. a népbíróság előtt

A háború utáni időszakban Budapest egyik feléből a másikba való átköltözéssel is ki lehetett bújni a felelősségre vonás alól. Sőt, H.-t az igazolási eljárás során ártatlannak is találták. Pedig új lakóhelyén sem mindenki volt meggyőződve arról, hogy bűntelen lenne. Az, hogy szinte semmije sem volt, majd a háború után négyszobás, szépen berendezett lakásba költözött, gyanút ébresztett.⁶⁰ Ráadásul nagylábon élt, ami feltűnt az éber kommunista pártnak, amelynek egyik házban élő tagja fel is jelentette.⁶¹ Másfelől az, hogy a Flórián tér 3. szám alatti zsidó csemegeüzletet elárverezte a fiával, és hogy az ostrom idején főleg rablással foglalkozott, talán már elegendő lett volna a népügyészégi vizsgálathoz.⁶² Az, hogy sokan látták, a német megszállás után az ajtajára ki volt írva: „Gestapo iroda”, és nagy nyilas zászló lengett az ablakán, még tovább erősítette a gyanút.⁶³

⁵⁶ Sch. Dezsőné vallomása, 69.

⁵⁷ V. Gyuláné vallomása, 1946. május 10. 90.

⁵⁸ H. László vallomása, 1946. május 10. 31.

⁵⁹ Dr. Halász Pál rendőr őrnagy jelentése, 1945. május 24. 10.

⁶⁰ Id. P. József vallomása, 1945. szeptember 3. 60.; H. László vallomása, 1946. május 10. 31.

⁶¹ K. András vallomása, 1946. május 9. 37.

⁶² K. Mária vallomása 1946. május 10. 43.

⁶³ P. Géza vallomása, 1945. augusztus 29. 56.; Sch. Sándor vallomása, 1945. augusztus 30. 75.

A népügyészségnek ilyen esetekben hivatalból kellett nyomozati eljárást kezdeményeznie, abból kiindulva, hogy az áldozatok nem mindig maradtak életben, és ezért ennek az intézménynek kell az ő igazságukért is harcolnia. A gyakorlatban azonban a népbírósági ügyek nagyobbik, nagy nyilvánosságot nem kapott részében az eljárások a sértettek vagy azok életben maradt hozzátartozói feljelentésére indultak.⁶⁴ Azaz szükség volt a háborusbűnös-
tevékenység túlélő tanújára. H. esetében több feljelentés is született: Sch. Dezsőné (akitől H. azt remélte: „kegyeibe fogadja”) feljelentette a férje miatt, a Flórián téri bolttulajdonosok a H. vezetésével kirabolt boltjaik miatt, az apa a szovjetek által elvitetett fia miatt, a feleség a meggyilkolt férje miatt.

De miért nem ítélték el H.-t 1945-ben? Pedig S. Árpád, az Illatos úti házban lakó rendőr 1945 január–februárjában jelentette „egy pár ismerős politikai nyomozónak”, hogy H.-nak „gyanús a múltja”. Ám nem történt semmi. Az éber kommunista rendőr azonban nem hagyta annyiban, és saját szakállára nyomozásba kezdett. Ennek során megtudta, mit művelt H. a háború alatt: hogy nyilaskeresztes zászlót tett az ablakba (ami büntetési tétel a népbírósági törvényben), hogy nőekkel erőszakoskodott (ami viszont köz-törvényes bűncselekmény). Ám ekkor se történt semmi: az igazságszolgáltatás egészen a pogromig nem foglalkozott H.-val. Azt, hogy H. biztonságban érezte magát az új lakóhelyén, jól mutatja, hogy csak akkor és akkor is elszabotálva közölte a házlakókkal, hogy a szovjet hadsereg melletti szimpátiatüntetésre kell kivonulni, amikor S. Árpád a IX. kerületi kapitányság vezetőjétől hozott utasítást.⁶⁵ Ha valós veszélyként élte volna meg a háborús bűnökért való felelősségre vonását és a szovjet megszállás miatt a kommunista rendszer magyarországi győzelmét, talán jobban együttműködött volna a hatóságokkal. Akár még a Kommunista Pártba is belépett volna, ahogy ezt valószínűleg sokan meg is tették az úgynevezett „kisnyilasok” közül, vagy esetleg elhagyta volna az országot.

Sok oka van annak, hogy H. ki tudott bújni az igazságszolgáltatás lazán szövött, nagylyukú hálóján. Egyrészt sokáig szabad lábon maradt, és a kihallgatások idején nemes egyszerűséggel lelövessel fenyegette azokat, akik ellene vallanak,⁶⁶ ami megtette a hatását. A közelben lakó, már a háborúban megismert bűnözőtől jobban féltek a ház lakói, mint a távoli népbíróságtól. Azaz talán a nagy volumenű esetekre volt igaz Kovács Imre megállapítása, hogy a tömeg a vádlott ellen kinyilvánította véleményét: „nekem nem tetszett az atmoszféra sem, a kirendelt tömeg viselkedése, az ellenséges hangulata, ami lehetetlenné tette a tárgyalások nyugodt lefolytatását”.⁶⁷ A poli-

⁶⁴ Arról, hogy az ideológiai állásponttól vagy a háborús büntett elkövetésének tényétől függetlenül hogyan használták a bíróságokat, illetve a feljelentést a családi és személyes konfliktusok megoldásának eszközeként lásd Karol SAUERLAND: *Harminc ezüst. Besúgások és árulások*. Helikon Kiadó, Budapest, 2001. Köszönöm Karácsony Andrásnak, hogy felhívta a figyelmemet erre.

⁶⁵ S. Árpád vallomása, 1946. május 9. 78.

⁶⁶ K. András vallomása, 1946. május 9. 37.

⁶⁷ KOVÁCS Imre: *Magyarország megszállása*. Katalizátor, Budapest, 1990. 283.

tikai hatalomnak azonban arra nem volt se lehetősége, se akarata, hogy minden ügyet kézi vezérléssel irányítson, mint például tette ezt a Bárdossy-perben.⁶⁸ Hiba lenne tehát a „nagy ügyekből” általánosítani a II. világháború utáni igazságszolgáltatás menetére, mert a tömeges ítélkezések belefutlaktak a magyar jogszolgáltatásra is jellemző lélektelenségbe és kuszaságba.

H.-t az óbudai ház 1945-ben beidézett lakói közül azok, akik az 1946-os, majd az 1947-es rendőrségi, illetve népbírói kihallgatásnál is előkerülnek, a lehető legjobb színben festették le: „rendet tartott” és „komoly ember” volt – mondták.⁶⁹ Az bizonyos, hogy a ház lakói hálásak voltak a „jog nélküli” korszakban, hogy valaki a biztonság, a rend és az ellenőrizhető jövő illúzióját nyújtotta nekik. A rendőrségi jelentés szerint viszont „beképzelt, becsvágyó, hatalomra vágyó, vérszomjas és szadista hajlamú [...] és megtéveszti a kellő iskolázottsággal nem rendelkező tömegek szenvedélyét”.⁷⁰

H.-t többször hallgatják ki ebben az ügyben a rendőrségen: 1946. május 8-án, 13-án, 17-én és június 7-én. Először úgy védekezett, hogy a rendőrségi kihallgatások során megjátszotta: „nem teljesen épelméjű”. Ez nem vált be, hiszen az azóta a dossziéból elkallódott orvosi szakvélemény szerint „100 százalékgig épelméjű és beszámítható”.⁷¹ Majd a „bántalmazás és lelki kényszer miatt” tett vallomást vonta vissza: azt a két részt, amely egy katonai raktár és V. Gyulák lakásának kifosztásának korábbi beismerése volt. Tettét, azaz a katonai raktár kifosztását egyrészt ellenállásnak tüntette fel, hiszen ezzel a Szálasi-hadsereget gyengítette, illetve a „vittem, mint akkor mindenki” érvet használta.

A legtöbb esetben egyszerűen csak tagadott: nem zsidózta le B. Dezsőné, nem tett ajánlatot Sch. Dezsőnének, nem ütötte orra a lányát, nem adta fel a fiatal magyar férfiakat, hanem az oroszok vitték el őket, mint akkoriban szokás volt. A nyilas zászlók csupán ártalmatlan papírzászlók voltak, amelyeket a gyerekei kaptak ajándékba, és tettek ki az ablakba a virágok közé, ám ő ezeket mindig azonnal leszedte. P. Gézáról azt hitte, lopni akar, azért vitette a laktanyába. A hadseregben számvevő tiszt volt és nem felügyelt munkaszolgálatosokat, csak akkor, amikor élelmiszert vételeztek tőle.⁷²

Közben ugyan kiderül, hogy a háború alatt H. zsidó javakat vett át megőrzésre, majd amikor az egyik tulajdonos H. legnagyobb meglepetésére visszatért, az ingóságok korábbi átvételét letagadta. Ezt a lopást azonban nem tudták rábizonyítani. Valószínűnek tűnik, hogy az alatt a három hónap alatt, mialatt ez a gyanú felmerült és H.-t újból kihallgatták, valamint a rendőr-

⁶⁸ Lásd például ÁBRAHÁM Ferenc–KUSSINSZKY Endre: *Ítélet a történelem. Az Imrédy-per, a Bárdossy-per, a Szálasi-per. A vád. A vallomások. Az ítélet.* Budapest, 1945–1946; Endre–Baky–Jaross-per. Szerk.: KARSAI László–MOLNÁR Judit. Cserépfalvy., Budapest, 1994; PRITZ Pál: *Bárdossy László.* Elektra Kiadóház, Budapest, 2001. 167–184.

⁶⁹ S. László vallomása, 1945. szeptember 10. 73.

⁷⁰ Dr. Halász Pál rendőrnagy jelentése, 1945. május 24. 10. – Ebből a szövegből persze a rendőrtiszt felvilágosult abszolutizmusa látszik: ha a tömegek nem lesznek tudatlanok, akkor nem lesznek kiszolgáltatva.

⁷¹ Benkő László rendőrnagy jelentése, 1946. május 19. 8.

⁷² H. vallomása, 101–102.

ség kiszállt megnézni, hogy tényleg van-e ott varrógép, H. gondoskodott róla, hogy ha volt is, akkor se találják meg a megőrzésre átadott darabot.⁷³

A totális rendszerben a magánszféra államosítása az állam magánosításával történik. Ahogy Jan T. Gross a lengyel példa alapján megállapította, a jognélküliség időszakában a hatalmat kis csoportnak adják magántulajdonba.⁷⁴ A nyilas rendszer alatt bárki hozzáférhetett az állami apparátushoz és eszközeihez. H. ezt a helyzetet használta ki. A nyilván saját kezdeményezésre kitett „Gestapo”-táblával a jognélküliség időszakában állami jogköröket vindikált magának, és ennek az emlékezte élénken élt azokban, akik esetleg tanúskodtak volna ellene a háború után.

Az 1946. VII. törvényben szereplő „demokráciaellenes kijelentés” kategóriája azonban alapvetően változtatta meg a népbíróságok működését.⁷⁵ H. sejthette: a házban lakó MKP-tag nem felejtette el a kihallgatók tudomására hozni, hogy ő heccelte fel a ház lakóit, hogy akadályozzák meg, MKP-helyiségnek igényeljék ki a ház egyik üresen álló lakását.⁷⁶ Amikor H.-t letartóztatták, a demokráciaellenes tevékenység izgatta a kihallgatókat. A vádiratban is az 1946. VII. törvényre hivatkoztak: izgatásra tehát, és nem a háborús bűnre.

A népbírószági ügyek a törvényhozók szándékaival ellentétben sokáig elhúzódtak. A vádirat H. ügyében 1946. november 5-én készült el, majd 1947. december 17-én pótvádirat követte. Az első tárgyalást 1947. február 7-ére tűzték ki: ekkor az elsőrendű vádlottat, az egyetlen, akit addig letartóztattak, H.-t, szabadlábra helyezték, mert szökésétől tartani nem kell, mert van állandó lakása, foglalkozása és a kiszabható büntetés súlya sem nagy.⁷⁷

Az első tárgyalás, amelyen a vádlottak közül csak H.-nak volt fizetett ügyvédje, nem a legjobban kezdődött a vád számára. H. ragaszkodott ahhoz, hogy ő csak felolvasta a körlevelet és minden más kijelentést tagadott. Biztosította a népbírót, hogy ő egy percig se hitte el a rémhírt, hogy a zsidók a gyerekekből „fasírtot” készítenek, de a házból, ahol 1000–1200 ember lakott, a gyerekek a vagonokhoz jártak fosztogatni és sokszor esett bajuk.⁷⁸

A többi vádlott: S. Mártonné, Sz. Józsefné, a két B. lány közül Irén, F. István mind tagadták, hogy azok a mondatok, amelyeket nekik tulajdonítottak a vádiratban, valaha elhangzottak volna. A tanúk megválasztása, valamint vallomástételük nem a legszerencsésebben alakult. S. Árpád, a házban lakó rendőr nem volt jelen személyesen, mikor H. felolvasta az ominózus levelet. A szintén tanúskodó feleségéről kiderült, hogy csak fentről, az emeletről

⁷³ 1946. május 17. 103., augusztus 9. 106. A varrógépről 1946. május 9-i kihallgatásán beszél K. Aladár. (37.)

⁷⁴ Jan T. Gross: *Social Control under Totalitarianism*. In: *Toward a General Theory of Social Control*. Szerk.: Donald Black. Academic Press, London, 1984.

⁷⁵ Erről bővebben lásd: PALASIK Mária: *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000.

⁷⁶ K. András vallomása, 1946. május 14. 38.

⁷⁷ Az 1947. február 7-i tárgyalás jegyzőkönyve, 153.

⁷⁸ Uo. 145.

hallgatta, mit beszélgettek lent az udvaron, így igen könnyen elkerülhette a figyelmét, hogy azt mondták: „*ha*” a zsidók illet tesznek (azaz gyerekekből kolbászt készítenek), akkor, és csak akkor kell csak őket „megbüntetni”. Az is kiderült, hogy a két B. lányt a vádirat összekeverte, és azt, hogy a „büdös zsidók megérdemlik”, nem a vádlotként szereplő mondta. Viszont e tettért nem lehetett elítélni azt, aki nem vádlott.⁷⁹ K. Aladár vallomásaiban inkább arról beszélt, hogy H. rendszerellenes kijelentéseket tett, aminek a pogromhoz semmi köze sem volt, és Sch. Júlia is csak a 3. emeletről fülelve hallgatta, amikor Sz. Józsefné a zsidókat szidta az udvaron.⁸⁰

A tárgyaláson a legnagyobb meglepetést W. Árpád tanúvallomása okozta, aki elmondta, hogy semmit sem tud előadni az esettel kapcsolatban, csak annyit, hogy az ő testvérét verték meg. Mélyen hallgatott arról, hogy miképpen és milyen kapcsolatba került a gyermek K. Júliával. A. Jenő, a házmegebízott, elmondta: ő kérte H.-t, hogy olvassa fel a levelet, tehát H. csak utasításra cselekedett. W. Antalné hiába vallotta: ezen a kihirdetésen elhangzott, hogy azért ne engedjék utcára a gyerekeket, mert a zsidók elrabolják, senki, se a bíró, se a ügyész nem intézett hozzá kérdést ez ügyben. K. Istvánné és H. Lajosné pedig vallomásában kijelentette, hogy semmiről sem tudott semmit.

H. ügyvédje még azt a trükköt is bevetette, hogy a következő tárgyalásra kilenc tanút idéztetett be, pedig már erre a tárgyalásra se jött el a beidézett tanúk fele. Ez volt az egyik oka annak, hogy elnapolták a tárgyalást és H.-t szabadlábba helyezték.

A szabadlábba helyezés okai

A társadalmi és politikai klíma egészen más volt 1945-ben, mint 1946-ban, vagy mint 1947-ben. Az 1945-ös népbírói törvény kapkodva összedobott törvény volt, amelynek értelmezését akkor a frissen kinevezett, jogvégezett, de nagyrészt tapasztalatlan népbírókra bízták. A kis presztízsű, alacsony fizetésű, de nagy politikai felelősséget jelentő munka során (a nagy nyilvánosságot kapó ügyektől eltekintve) inkább a korábbi büntetőjogi előírások alapján ítéleztek.

H. – mint említettem – a gyilkossággal való fenyegetéssel megúszta a felelősségre vonások első hullámát, noha a népbírói gyakorlatában az övénél kisebb bűnért is 25 év kényszermunkára ítélték azokat, akik kevésbé voltak harciasak. Már önmagában az a tény, hogy az Öetl Antal Vasöntő- és Gépgyárban vagy a Lepiziger gyárban fegyverrel felügyelte a munkaszolgálatosokat, elég lett volna az elítéléshez. Nyilván nem embermentő tevékenységének köszönhető, hogy a volt munkaszolgálatosok a felszabadulás után gép-

⁷⁹ Uo. 148.

⁸⁰ Uo. 150.

pisztollyal keresték lakhelyén – tegyük hozzá: hiába, mert addigra már elköltözött. Az, hogy zsidó nőkkel erőszakoskodott az általa elkövetett gyilkosságokkal együtt elég lehetett volna a jogerős ítélethez.⁸¹ Am 1946-ban jóval megengedőbb és lazább volt a törvénykezés, mint 1947-ben. 1946-ban H.-t a pogrom kapcsán hallgatták ki. A vizsgálatot végzőket mintha nem is érdekelte volna háborús múltja. Az, amiért kevésbé kombattáns háborús bűnösöket 1945-ben elítéltek, 1946-ban már nem volt politikailag fontos.

A népbíróságok működését szabályozó és szigorító folyamat, amely az 1946. VII. törvénnyel kezdődött, az 1947-es népbírósági törvénnyel folytatódott, amikor is eljárási utasítással szabályozták a népbíróságok működését.⁸² Ekkor újabb hullámban hallgatták ki a pogrom résztvevőit, akik akkorra pontosan tudták, mit kell vallani. A helyzet leírására általános kifejezéseket használtak: „kavarodás volt”,⁸³ „a ház népe összeszaladt”.⁸⁴ Világos, hogy ügyvédi tanácsra egészen más stílusban tették meg a vallomásukat, mint 1946-ban. Az életszerű, élénk jegyzőkönyvezés, mely 1945-ben a felszabadulás és az igazságszolgáltatásba vetett hit miatt még oly jellemző volt, eltűnt. Míg akkor valóban a kihallgatott szólt meg a jegyzőkönyvben, 1947-ben például már az szerepelt a 4 elemít végzett B. Erzsébet vallomásának jegyzőkönyvében: „Rögtön felmentem a lakásba és fáradtan a napi munkától hozzáfogtam az otthoni teendők elvégzéséhez.”⁸⁵ A munkásként dolgozó nő ilyen mondatot csak mások segítségével, azaz úgy mondhatott, hogy valaki helyette a jegyzőkönyvbe diktálta. Részben ugyanezért érdekes B. Mária kijelentése is, aki azt mondta: „a lincselésnél nem voltam jelen, de ezt bizonyítani nem tudom”.⁸⁶ Ennek a stratégiának az az előnye, hogy az állítás ellenkezőjét tanúvallomással kell bizonyítani, és mivel annak a beszerzése a túlterhelt bíróságnak nehéz, mérlegelni kell a tanúk szavahihetőségét.

Amikor a tárgyaláson kiderült, hogy – mint említettem – a két B. lányt a vádirat összekeverte, akkor (1948. április 29-én) azt kérték a budapesti főkapitányságtól, hogy derítse ki B. Erzsébet lakóhelyét. A május 5-i válaszban közölték, hogy ott lakik, ahol addig is, és a bírósági iratok szerint is, azaz az Illatos út 5/b-ben.⁸⁷ De nem történt semmi.

A népügyész érezhette, hogy az általa képviselt vád gyenge lábakon áll. Erre nemcsak a pótvádirat utal, hanem az a levél, amelyben arra panaszkodik, hogy a népbírósági iratok közül eltűnt S. Márton kihallgatási jegyző-

⁸¹ M. Géza vallomása, 55. A Leipziger gyárról Sz. Béla vallomása, 1946. május 10. 80.

⁸² 1947. XXXIV. tc. ZINNER Tibor: Háborús bűnösök pereit. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások. *Történelmi Szemle*, 1985/1. 118–140.

⁸³ B. Erzsébet vallomása, 1947. július 10. 117.

⁸⁴ B. István vallomása, 1947. július 10. 120.

⁸⁵ B. Erzsébet vallomása, 1947. július 10. 117.

⁸⁶ B. Mária vallomása, 1947. július 9. 123.

⁸⁷ Dr. Aczél Endre népügyész felirata a budapesti népbíróságtól a Magyar Államrendőrség főkapitányságának, 1948. április 29. 188.

könyve, valamint hogy V. Sándor ugyan beismerte, hogy aktívan részt vett a lincselésben, a tárgyaláson ezt vissza fogja vonni és beszámíthatatlanságára fog hivatkozni.⁸⁸

Tanulságok

Az ügy 1948. szeptember 13-án fejeződött be.⁸⁹ A főtárgyaláson a népügyész tanácstalanul állt: a vádlottak és a tanúk visszavonták nyomozati vallomásukat, és semmilyen tárgyi bizonyíték sem volt. Zs. Vilmosné, aki egyes vallomások szerint azt állította: akit megvertek, bevallotta, hogy gyerekhullák vannak a lakásában, valamint személyesen Rákosinak is ötleteket adott, hogy miképpen kellene a „zsidókkal bännia”, következetesen tagadott: soha ilyesmit nem mondott, sőt a verekedéskor jelen se volt.⁹⁰ Ekkor a népügyészségnek az az ötlete támad, hogy végezzenek pótnyomozást és derítsék ki: a vádlottak és a tanúk miért vonták vissza a vallomásukat. Abban bíztak, hogy a fenyegetést megszüntetve vallomásra lehetne bírni az érintetteket. Ebben az államvédelem Népügyészségi kirendeltségnek nyomozója sem hitt igazán, hiszen ekkor már két éve vizsgálódtak az ügyben. A másik ügyészi javaslat az volt, hogy egy évig fektessék az ügyet, majd menjenek ki esettanulmányt készíteni, hátha valami új tényező kerül napvilágra. (Ez a tanácstalanság nem támasztja alá a hatékony és kegyetlen, politikailag motivált bűnüldöző szervezet széles körben elterjedt képét.) Talán abban bíztak a hatóság emberei, hogy H. és támogatói egy kis idő elteltével kevésbé lesznek óvatosak, és elkövetnek valamit, aminek kapcsán el lehet őket kapni? Vagy, ami szintén jogos remény lehetett: a szigorodó viszonyok kevésbé lesznek alkalmasak arra, hogy az egyének manipulálják és saját érdekükben kijátsszák az igazságszolgáltatási rendszert? Bármit reméltek is, az ügy folytatásának nincs nyoma. Pontosabban H. és a többiek ellen a budapesti népbíróság külföntanácsán, 1949. január 19-én az ügyész ejtette a vádat. Pótmagánvádnak pedig a törvény értelmében helye nincs.⁹¹

Az ügy iratait olvasva világos, hogy H. nemcsak népellenes és háborús bűnökben volt bűnös, hanem a pogromban is. A népbíróság azonban nem volt alkalmas arra, hogy egy olyan vádlotton kérje számon a bűnét és büntesse meg, aki minden jogszerű és jogtalan eszközt (fenyegetést vagy zsarolást) bevetett a felmentése érdekében.

A H.-ügy tanulsága az, hogy a népbíróság kaotikus működése kiváló terep volt azok számára, akik megfelelő ismeretekkel és kapcsolatokkal rendelkeztek, hogy elkerüljék az igazságszolgáltatást. Vagy mégsem?

⁸⁸ Budapesti Népügyészség felirata a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának, 1946. augusztus 17. 190.

⁸⁹ Márkus László rendőrnnyomozó hadnagy jelentése, 1948. szeptember 13. 15.

⁹⁰ Zs. Vilmosné vallomása, 141.

⁹¹ Uo. 183.

H.-t a pogromtól függetlenül a 4474/1946-os számú ügyben 1947. február 27-én már öt év börtönbüntetésre ítélték. Enyhítő körülménynek számított büntetlen előélete, kora, családos volta, „csekély értelmisége és ennek következtében a hírverésnek rá gyakorolt befolyása”.⁹² Ez az ügy csak egyike volt a H. ellen futó kilenc (!) népbírósági ügynek.⁹³ Ha egy H.-féle háborús bűnös ellen kilenc ügy indult, akkor önmagában a népbírósági esetek számából nehezen lehet következtetést levonni a népbíróságok hatékonyságára. Arról nem is beszélve, hogy a népbírósági ügyek dokumentumainak hányattot sorsa miatt még budapesti szinten sincs teljes áttekintésünk az ügyekről.⁹⁴

H.-nak azért volt kilenc ügye, mert Budapest mindhárom kerületében, ahol tevékenykedett, feljelentették, és ezeket a népügyészégi vizsgálatokat nem egyesítették.⁹⁵ Másrészt más és más fajsúlyú ügyekről volt szó, és külön kezdték el a népbírósági tárgyalást. Így külön kezelték V. Gyuláné két, rablás és elhurcoltatás miatti ügyét (9835/1946. és a 7289/1946. iktatószámom). A tanúk panaszkodtak is, hogy ugyanabban az ügyben két népbíróság is egy időben küldte ki nekik az idézést, mert a vizsgálati ügyből a népügyészség készítette el a vádiratot, majd adta át a népbíróságnak.⁹⁶ Földényi rendőr százados se értette, hogy miért kapta vissza nyomozásra ugyanazt az ügyet, miként Timár István rendőr alezredes se.⁹⁷ A fogház szerint 1947. március 12-én H. még előzetes letartóztatásban van, és a népügyészségen érdeklődtek, hogy mi legyen vele. Tudniillik a nagy átfutási idő miatt nem kapták meg a másik perben született szabadlábra helyezési papírt. H. sürgette a szabadon bocsátását, noha 1947. február 27-én már jogerősen öt évre ítélték.⁹⁸

A népbíróságon tett vallomások akár egy év alatt is gyökeresen megváltoztak arról, mi történt 1944–1945 telén. 1945 nyarán, a kihallgatásokon

⁹² 4474/1946. 196.

⁹³ 3344/1946., 2665/1945., 2652/1945., 7289/1946., 1821/1945., 9835/1946., 3960/1946., 7138/1946., 4474/1946.

⁹⁴ A Budapesti Népbíróság és a Népügyészség anyagának egy része (akkori felmérések szerint kb. 30%-a) 1975-ben került be a Fővárosi Bíróságról a Budapest Főváros Levéltárába. Ugyanakkor 1975-től egészen 1989-ig a BM folyamatosan adott át népbírósági aktákat a BFL-nek. Vagyis a Budapesti Népbíróság megszűnte után valamikor az irattári anyag egy jelentős része az államvédelemhez került – a szürke borítós akták (ahonnét alul kivágták a V-számot) ilyenek voltak, ezeket akkor rendezték, lefűzték. Mindenesetre 1989 után is bőven maradtak meg népbírósági akták, aktarészletek a BM-nél, amelyeket aztán a Történelmi Hivatal megalakulásakor adtak át a többi állambiztonsági irattanyaggal együtt. Ezeknek az irattári jegyzéke a mai napig nem ismert, ellentétben a BFL-ben őrzött anyagokkal, ahol az iktatókönyv ismert, mely tartalmazza legalább a megsemmisített dossziékban és az iktatókönyvekben szereplő neveket. Tasnádi Ákos közlése.

⁹⁵ Sz. Veronika az utcán felismerte és követte H.-t, majd a III. kerületi rendőrkapitányságon tett feljelentést. Ebből született az 1821/1945. számú ügy. A IV. kerületben B. Dezsóné tette a feljelentést (2652/1945.). A 3960/1946-os ügy L. Dezsóné kezdeményezésére indult ügy, akinek a Flórián tér 3-ban üzemeltetett drogériáját rabolta ki H. A IX. kerületben mint nyilast jelentették fel (428/1947.).

⁹⁶ 4474/1946. H. László beadványa 1947. február 3-án; neki a III. kerületben is vallomást kell tennie ugyanakkor.

⁹⁷ 1946. augusztus 8-án Földényi azt válaszolta a népügyészség 4474/1946-os számú ügy megkeresésre, hogy a 7138/1946-os számú ügy kapcsán egyszer már meg lefolytatta a nyomozást (4474/1946. 169.). Timár ugyancsak a 4474/1946-os ügyben 1946. augusztus 28-án közölte: a 3960/1946. és a 7138/1946. számú ügyben már lefolytatta a nyomozást.

⁹⁸ Uo. 168.

még emlékeztek arra: H. azzal fenyegette a zsidó gyereket rejtegetőt, hogy elviteti, és gyakran zsidózott.⁹⁹ Az ostrom mindennapjairól is több részletet tudunk meg a korábbi vallomásokból. Később ezeket a részleteket a „csend összeesküvése” vette körbe.¹⁰⁰ Azt az epizódot például, hogy H. nőket toborzott az óvóhelyen, hogy szórakozzanak a környéken állomásozó szovjet katonákkal, így megkímélve a többi pincében bujkáló nőt, később nem említi senki. Későbbi vallomásaikban se K. Mária, se Sch. Mária, se K. Lajosné akkor jelentkezett önkéntesek nem szóltak erről.¹⁰¹

Ebben a dossziében megtaláljuk a különböző igazolásokat, amelyeket H. mindig időben és jó taktikai érzékkel összegyűjtött.¹⁰² K. György 1946 decemberében írásba adta, hogy H.-tól kapott katonai igazolványt, amelynek segítségével keresztény házba költözhetett. Arról azonban hallgatott, hogy H. ezért anyagi ellenszolgáltatást kért, és kapcsolatai révén jól virágzó katonaimenlevél-bizniszt üzemeltetett.¹⁰³ Jellemző az is, hogy amikor a Flórián tér 3. II. emelet 4-be kiszálltak leltározni, már csak 160 darab használt ruhaneműt, néhány függőnyt, egy sapkát, 6 férfiesernyőt, 6 pár fércipőt találtak, amelyet a Nemzeti Segély átvett.¹⁰⁴ A listából világos, hogy H. ezeket rabolta, és az is, hogy az értékesebb tárgyakat addigra már kimenekítette.

Ennél is meglepőbb, hogy a Flórián tér 3. azon zsidó és baloldali lakói, akik később a perekben H. ellen tanúskodtak, dátum nélküli levélben sajátkezü nyilatkozatot adtak. Lehet, H. kiszolgáltatott helyzetüket kihasználva készítette ezt az iratot, amelyben igazolták, hogy H. „az ő tudomásukra hozta, hogy több zsidónak menedéket nyújtott.”¹⁰⁵ A ház többi lakóival szemben kifogástalanul viselkedett, és ha módjában állt, mindig segédkezett [!] nyújtott.”¹⁰⁶ Ezt a helyesírási hibákkal teli papírt később nem vették figyelembe, és a vallomásokban nem hivatkoztak sem a dokumentum születési körülményeire, sem annak tartalmára.

H. az ebben az ügyben tett különböző vallomásaiban szintén másképpen beszélt el a történetek. Az 1945. szeptember 17-i kihallgatáson mindent

⁹⁹ Özv. M. Károlyné, id. P. József és B. Erzsébet vallomása, 1945. június 20., augusztus 30., szeptember 3. Uo. 52., 63., 65.

¹⁰⁰ Erről lásd: PETŐ Andrea: Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös budapesti nemi erőszak esetek emlékezete. *Történelmi Szemle*, 1999/1–2. 85–107.

¹⁰¹ „H. azt mondta, hogy az oroszok hölgyeket kérnek szórakozni, de senki se jelentkezett. Mire H. azt mondta, mégis valakinek mennie kell, mi választ nem adtunk, csak sírtunk. Sch[...] Mária jelentkezett, utána K[...] Lajosné, mire én azt feleltem, hogy nem engedem, mert neki van gyereke és helyette én jelentkeztem. Fel is vitt bennünket H. a mozi helyiségbe. Később utánunk jött K[...] Margit és hárman voltunk.” K. Mária vallomása, 1945. június 25. 4474/1946. 60. – Világos, hogy a népbíróság nem az az intézmény, mely a nők háború alatti szenvedését és megerőszkolását orvosolni tudta volna.

¹⁰² 4474/1946.

¹⁰³ Uo. 146.

¹⁰⁴ Az 1945. február 27-i leltár a 2665/1945-ös ügy miatt keletkezett (Uo. 159.)

¹⁰⁵ *Persil scheim*ak hívja a német nyelvű irodalom azokat az igazolásokat, melyeket a németek és osztrákok minden eshetőségre készen, rutinszerűen begyűjtöttek a kiszolgáltatott zsidóktól. Gyakran éppen a biztos halált jelentő deportálásuk előtt.

¹⁰⁶ Uo. 147.

tagadott, és azt állította, hogy a nyilas zászlók is papírból voltak, a zsidó lakást is lerabolva kapta meg, és nem is tudta, hogy az „zsidó lakás”.¹⁰⁷ Az 1946. május 12-i vallomásában elismerte a jogtalan bántalmazást, Cveig Simon boltjának kirablását a Flórián téren, M.-né megfenyegetését, az oroszok ellen szervezett fegyveres őrseget, de tagadta, hogy három férfit kiadott volna az oroszoknak.¹⁰⁸ Az 1946-os pogrom után megnyitották a 9835/1946-os dossziét, illetve a 4474/1946-osba bekerültek a másik, a 4479/1946. számú ügy kihallgatási jegyzőkönyveinek másolatai. Az, hogy ez az ügy másik iktagatószámra fut, nem tűnt fel senkinek. Nem is csoda ezek után, hogy az 1947. február 27-i népbírósági tárgyaláson, ahol H. mindent tagadott, nem maga a pogrom, hanem az 1944–1945 telén történtek voltak a középpontban és ezért öt év szabadságvesztést kapott, melyből 9 hónapot kitöltöttek vettek, és, mint az akkor szokásos volt, 10 évre felfüggesztették politikai jogait. Az 1946. november 5-i vádirat szerint, melyet Aczél Endre készített a 9835/1946-os ügyben, H. lelken négy ember halála száradt: Sch. Dezső (mentesítő papírjait nem adta át) és a három katonáé, továbbá a verések, a fasiszta véleménynyilvánítás ellenzésének megakadályozása, a Flórián téri üzletek kirablása, a nyilas karszalag viselése és nyilas zászlók köztéri kihehelyezése.¹⁰⁹ Erről a pogrom miatt indított perben nem tudtak. A szálak akkor értek össze, amikor a szegedi büntetés-végrehajtástól levelet kapott a népbíróság, amelyben H. kérte, hogy a börtönbüntetésbe számítsák bele az internálását. Erre a levélre véletlenül rossz ügyszámot, a 4427/1946-ot, írtak, és ezért kellett előkeresni az iratot. Ekkor derül ki a turpisság. Az, hogy az az ügy, amelynek kapcsán ezt a kérvényt megkapta a népbíróság, eljárás-megszüntetési határozattal zárult (tudniillik a pogrom), és ezt a jogerős ítéletet Dr. Tutsek népbírósága a 4474/1946-os számon hozta. Ekkor derült ki, a Décsi Gyula aláírásával ellátott iratból, hogy H.-t az I. kerületben 1945. április 26.-án elfogták és átkísérték a II. kerületbe, ahonnan 1945. április 28.-án mint rendőri felügyelet alatt álló személy szabadon távozhatott.¹¹⁰ De ez a rendőri felügyelet nem lehetett a leghatékonyabb, mert H. és a családja gyorsan átköltözött Pestre, ahol igazolták is. Az aktából az nem derül ki, hogy 1949. szeptember 19-én H. büntetésének hátralevő részét elengedték:¹¹¹ a Magyar Köztársaság Elnöke 1949. augusztus 19-én kelt legfelsőbb elhatározása nyomán az Nb 4479/1946-os számú ügyben kapott öt év hátralevő részét nem kellett letöltenie.

¹⁰⁷ Uo. 79.

¹⁰⁸ Uo. 82.

¹⁰⁹ Uo. 121–122.

¹¹⁰ Uo. 184.

¹¹¹ 4479/1946. 212.

Az átmeneti igazságszolgáltatás problémái Magyarországon: a népbíróságok

A háború előtti és alatti, valamint a háború utáni antiszemitizmus közötti különbségtétel alapját a népbíróságoknak a demokratikus átmenet kialakítása során kellett volna megteremteniük. A demokratikus átmenet alapja ugyanis a demokrácia értékeinek meghatározása, és ezt a feladatot (többek között) a népbíróságoknak kellett volna elvégezniük. Európában majd Japánban a háborús bűnöket vizsgáló bíróságok feladata volt, hogy jogi eszközökkel határozzák ezeket a háborús bűnöket és büntessék meg a bűnöket. Magyarországon ez a folyamat felemásra sikeredett.

A magyar népbírósági törvény értékelésekor a nemzetközi jogi környezetet is számításba kell venni. Fraser szerint a nürnbergi perek a nemzetközi jog legitimitációját teremtették meg azzal, hogy a náci törvényeket „kivételesnek” tekintették. A náci uralmat így „jog nélkülinek”, azaz „kriminálisnak” bélyegezték, és nem olyannak, amely a „jog” alapján működött.¹¹² Ha „elfogadjuk”, mint a nürnbergi törvények, hogy az emberiség elleni bűntett a háborús bűn és a béke elleni bűncselekmény keretében létezik csak, akkor ezzel elkerüljük azt kellemetlen, de alapvető kérdést: mi a különbség a „náci jog” és a „jog” között.¹¹³ Viszont ennek az értelmezési keretnek a következményeként kevésbé vizsgálták, hogy a múltban bekövetkezett eseményben, például soában, mi a jogászszakma, illetve a „jog” értelmezéséből adódó felelősség.¹¹⁴ (A sokat hivatkozott Einsatzgruppe 17 vezető tagjából 11 volt ügyvéd.¹¹⁵ A jogvégzetek magas aránya a II. világháborús pusztulásért felelős magyar politikai elitre is jellemző.)¹¹⁶ De ha a soát és a náci uralmat nem tekintjük jog nélkülinek, tudománytalannak vagy különlegesnek, ahogy Hannah Arendt sem tekintette annak, akkor nem létezik a „radikális cezúra”, azaz a *Stunde Null*.¹¹⁷ Mert ha a náci törvények *törvények* voltak, akkor, amint Fraser állítja, nincsen sem episztemológiai, sem ontológiai különbség a jogi fogalmak, elképzelések és gyakorlatok között, amelyek alapján megkü-

¹¹² Erre utal a német kontextusban gyakran használt „Stunde Null”, azaz a Nulladik óra fogalma, amely a náci rendszer összeomlására utal és az újjáépítés kezdetét jelzi.

¹¹³ David FRASER: *Law after Auschwitz: towards a Jurisprudence of the Holocaust*. Carolina Academic Press, Durham, North Carolina, 2005. (Különösen az 5. fejezet: Nuremberg: Constructing Nazi Criminality and the Rule of Law. 121–146.)

¹¹⁴ Michael STOLLEIS: *The Law under Swastika. Studies on Legal History in Nazi Germany*. Chicago University Press, Chicago, 1998. 21–22.

¹¹⁵ Christopher BROWNING: *Ordinary Men Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*. Harper Collins, New York, 1992.

¹¹⁶ 1919–1939 között a magyar parlamenti képviselők 66,8%-a volt jogvégzett, és kb. 20%-a azt jelölte meg foglalkozásaként, hogy jogász. *Képviselők Magyarországon I.* Szerk.: ILONCSI Gabriella. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2005. 211., 213.; KOVÁCS M. Mária: *The Politics of the Legal Profession in Interwar Hungary*. Studies in Hungarian Social History, Institute on East Central Europe, Columbia University, 1987.

¹¹⁷ Hannah ARENDT: *Eichmann in Jerusalem*. Penguin Books, New York, 1977.

lönböztesse volna a náci jog a mai jogtól.¹¹⁸ Azaz a törvények, így a népbírósági törvény legitimitációja a kérdés, és ettől kezdve – mondják a jogászok a szűk jogi gondolkodás alapján – ez már nem jogi, hanem politikai kérdés.

A politikai perek attól politikaiak, hogy a tárgyuk például állam elleni bűncselekmény vagy összeesküvés, vizsgáljuk célja politikai. E mellett egy per azért is lehet politikai, mert nemcsak jogi, hanem közvetlen politikai célja is van. Ugyanakkor a különböző típusú politikai perek között különbséget lehet tenni, még pedig az alapján – véli Christenson –, hogy a jog csak alibiből van-e jelen (mint például a Rajk-perben), vagy a bíróság valóban jogi alapon és keretben működik – mint állításom szerint a népbíróságok működtek.¹¹⁹ Fontos továbbá, hogy az 1945 után létrejött magyar állam aktivista állam volt, céljai között szerepelt, hogy a büntetőügyek ne csak a jogviták rendezésének legyenek eszközei, hanem állami célt is szolgáljanak.¹²⁰ Tehát minden népbírósági per szükségszerűen volt politikai per, és ugyanazon elemekre, fogalmakra, eljárásokra épült, mint az 1945 előtti törvénykezés.¹²¹

Ugyanakkor az Illatos úti pogrom ügye is azt mutatja, hogy a népbíróságok jogi alapon és keretben működtek, mert nem volt meg a politikai akarat, hogy politikai ítélezést végezzenek, s ezzel esetleg felülírják az anyagi jogi előírásokat. (Ezekhez az anyagi jogi előírásokhoz való maradéktalan ragaszkodás miatt a politikailag megbélyegzett bűnöket elkövető személyeknek akár még arra is lehetőségük volt, hogy a köztörvényesnek is tekinthető tettek miatti büntetést elkerüljék.)

A külön népbírósági törvény meghozatalára azért volt szükség, mert a nagy, precedensértékű ügyekben csak így lehetett felelősségre vonni azokat, akik a parancsokat adták. Azt az érvet pedig, hogy „parancsra cselekedtek”, csak ezzel a jogi kerettel lehetett elutasítani és e nélkül csak nehezen lehetett volna elítélni a Horthy-rendszer politikai és katonai elitjét.¹²²

A magyarországi népbíróságok tevékenységének megítélésével kapcsolatban a kettősség a jellemző: egyrészt *jogi*, másrészt *politikai* természetű érvek hangzanak el arról, miért volt felemás a működésük.¹²³

¹¹⁸ David FRASER: i. m. 438.

¹¹⁹ Ron CHRISTENSON: *Political Trials: Gordian Knots in the Law*. Rutgers, 1986. 10–11.

¹²⁰ Vö. Mirjan R. DAMASKA: *The Faces of Justice and State Authority: a Comparative Approach to the Legal Process*. Yale University Press, New Haven, 1986. 73–88.

¹²¹ A népbírósági törvény jogfejlődése során az elvi keretek laza meghatározása után egyre részletesebben szabályozták a végrehajtást: 1945. VII. törvényt számtalan kormányrendelet egészítette ki, míg az 1947. XXXIV. tc. összefoglalta a korábbi változtatásokat is.

¹²² Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 81/1945. M. E. sz. rendelete a népbírászkodásról kimondja: „akik a magyar népet ért történelmi katasztrófa okozói, illetve részesei voltak, mielőbb nyerjék el büntetésüket...”. A „háborús bűnös”-t a 13. § határozza meg, míg a „népellenes büntett” meghatározása kifejezetten a közhivatalokat betöltőkre (országgyűlés tagjára, vezető állást betöltő közalkalmazottra) vonatkozik.

¹²³ A népbíróságok működéséről lásd Dr. Lukács Tibor: *A magyar népbírósági jog és a népbíróságok, 1945–1950*. Zrínyi–KJK, Budapest, 1979.

A jogi típusú érvelés legfontosabb eleme az, hogy ezek a bíróságok nem „jogszerűen” működtek, tehát politikai bíróságok voltak, mert a visszamenőleges bíraskodást vezették be. A jogi alap megkérdőjelezése során elsőként a visszamenőleges hatályú jogszolgáltatás nemzetközi nyomásra való bevezetését említik: eszerint a népbíróságok a magyar törvényi kereteken kívül működtek. Erre az értelmezési keretre jellemző Kovács Imre érvelése: „Ezt a formulát, a visszamenőlegességet Nürnbergben is gyakorolták, pontosabban a mintájára vették át a győztes és legyőzött országok egyaránt. S ha egy Anglia vagy Amerika jogrendje és hagyományai félre tételével ennyire megcsúsztatott, miért tudott volna különb lenni a demokráciába éppen beleköszölt Magyarország?”¹²⁴ Ám az angol vagy az amerikai példa főlemlítése itt téves, hiszen éppen a *common law* az, amelybe a visszamenőleges bíraskodás belefér, lévén ott esetjoggal dolgoznak.¹²⁵ Ráadásul az 1945 előtt elkövetett bűnök jelentős része, mint például H. esetében a gyilkosság, az erőszakoskodás, a rablás mind-mind büntethető büntetéskételek voltak már elkövetésükkor. Azaz ha feltételezzük is, hogy a népbírósági törvény nem születik meg, a pogromért felelős H. akkor is elítélhető lett volna, mint köztörvényes.¹²⁶

A másik ellenérv szerint ezek az újonnan felállított népbíróságok laikus bíróságok voltak, aminek – úgymond – nem voltak hagyományai a magyar jogban. Ám – mint köztudott – 1914-ig működtek esküdtbíróságok Magyarországon. A kritikusok emlegetni szokták a laikus bíróság működésének személyi problémáit is, mint amelyek akadályozták az igazságszolgáltatás érvényesülését. A bírálók a laikus bíraskodás magyarországi bevezetését és bevezetésnek körülményeit sem fogadják el, mert szerintük a népbírósági eljárások nem jogi eljárások voltak, hanem statáriális döntések.¹²⁷

A korszak szakértője, Zinner Tibor a laikus bíróság bevezetéséből adódó problémákat elemzi, azt, hogy a „pervezetés fogyatékoságai[t], bizonyítékok problémái[t], [...] valljuk be – nem egy esetben – a népbírák felkészültsége” okozta.¹²⁸ Valóban: az ekkor felállított népbíróságok sem a személyi felkészültség, sem a technikai feltételek szempontjából nem voltak megfelelőek egy ilyen nagyságú feladat ellátására. Kezdetben ez volt a helyzet más országokban is, mint például Hollandiában, de ott ezen a nehézségen idővel úrrá lettek, mert megvolt hozzá a politikai akarat és az idő. A perek és az átvilágítás 1955-ig tartott, és éppen úgy generáció- és elitváltással járt,

¹²⁴ KOVÁCS Imre: i. m. 282.

¹²⁵ Köszönet Bárd Károlynak ezért az adalékért.

¹²⁶ A német büntető bíróság gyilkosság (Mord) miatt ítélte a háborús bűnösöket.

¹²⁷ FLECK Zoltán: *Jogszolgáltató mechanizmusok az államszocializmusban. Totalitarizmus-elméletek és a magyarországi szocializmus*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2001.

¹²⁸ ZINNER Tibor: Előszó gyanánt. In: MAJOR Ákos: *Népbíraskodás, forradalmi törvényesség. Egy népbíró visszaemlékezései*. Minerva, Budapest, 1988. 9.

¹²⁹ Peter ROMIJN: Restoration of Confidence: The Purge of Local Government in the Netherlands as a Problem of Postwar Reconstruction. In: *The Politics of Retribution in Europe. World War II and its Aftermath*. Szerk.: Istvan DEAK–Jan T. GROSS–Tony JUDT. Princeton University Press, Princeton, 2000. 173–194. (Különösen 186.)

mint Magyarországon. Százhuszezer és százötvenezer között volt azoknak a száma Hollandiában, akiket bebörtönöztek és további jogorvoslatig internáló táborba csuktak.¹²⁹ Belgiumban 235 413 ügyet indítottak el és végül 57 000 embert ítéltek el.¹³⁰ Ausztriában a háborús bűnök és a gazdasági, politikai kollaborálás miatti igazságszolgáltatás azon az elvi alapon ment végbe, hogy a nácik a németek voltak.¹³¹ A nácitlanítás, miként a népbírósági ügyek a magyar oldalon, felemás eredményt hozott, de egészen más okokból. Ausztriában világos volt, hogy a bíróságok nem bírják a rengeteg ügyet, és a hidegháború racionalitása is arra ösztönzött, hogy 1947-ben meghozzák a „nemzetiszocialista törvényt”, amely megkülönböztette a „nagyon bűnösöket” és a „kevésbé bűnösöket”, ami kibívót biztosított nagyon sok bűnösnek. Az 1948-as törvény amnesztiát adott a „kis bűnök” elkövetőinek, majd az 1957-es másik amnesztiatörvény megteremtette a lehetőséget arra, hogy Ausztria egészen a Waldheim-ügyig ne nézzen szembe saját II. világháborús felelősségével.¹³²

Magyarországon másképpen alakult a helyzet, éppen az ország szovjet megszállása, valamint a népbíróságok összetétele, tudniillik amiatt, hogy pártdelegáltak voltak benne, és nem a helyi közösség elismert tagjai, mint Hollandiában. Zinner szerint a sajtó népbíróságot övező kitüntetett figyelmé, illetve az általa „koalíciós küzdelmeknek” nevezett jelenség (értsd: a koalíciót alkotó más pártok nem rögtön ismerték fel, hogy mindenben a kommunista párt véleményének kell érvényesülnie) befolyásolta a bírászkodást, és a pártdelegáltak ellenálltak a kommunista párt által javasolt ítéletnek.

Harmadik, immár politikai érvként az elemzések általában abból indulnak ki, hogy a népbíróságok a kommunista hatalom eszközeiként hatékonyan járultak hozzá az új államrend kialakításához. Ezen álláspont képviselői szerint a népbíróságok már a kezdetektől fogva sem a II. világháború utáni igazságszolgáltatás eszközei voltak, hanem a kommunisták azon törekvését szolgálták, hogy a hatalmat megragadják. Ennek bizonyítására, az 1945 utáni magyar jogrendszer jellemzésére többen is idézik az 1952. február 29-i Rákosi-beszédből Visinszkijt, aki szerint „minden bírósági ügy az osztályharc egy epizódja”.¹³³ Ez az álláspont azonban nem veszi figyelembe az 1945 és 1952 közötti magyar jogfejlődést. De éppen ezért sem lehet eltekinteni attól a tényezőtől, hogy a Magyarországot a Vörös Hadsereg szállta meg, míg Hollandiát nem.

¹²⁹ Dirk MARTIN–José GOTOVITCH: *Eerste en Tweede Wereldoorlog*. In: *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België, 19de–20ste eeuw*. Szerk.: Patricia Van den EECKHOUT–Guy VANTHEMSCHE. VUBPRESS, Brüsszel, 1999. 555. (Köszönet Klaartje Schrijversnek a hivatkozásért.)

¹³¹ Erről bővebben és az osztrák kutatásokról lásd: *Kriegsverbrecherprozesse in Österreich. Eine Bestandsaufnahme*. Szerk.: Heimo HALBRAINER–Martin F. POLASCHEK. Historische und gesellschaftspolitische Schriften des Vereins CLIO, 2. Graz, 2003.

¹³² Hella PICK: *Guilty Victim: Austria from Holocaust to Haider*. Tauris, London, 2000.

¹³³ SZAKÁCS Sándor–ZINNER Tibor: *A háború „megváltozott természete”. Adatok és adalékok, tények és összefüggések, 1944–1948*. Genius Gold, Budapest, 1997. 149.

Ehhez az érveléshez tartozik a „kisnyilasok ügye” is, azaz hogy a kommunista pártba belépett-átlépett kisnyilasokat a piros tagsági könyv megvédte volna a háború utáni felelősségre vonástól. Ezt a szakirodalomban bizonyítékként használják fel arra, hogy a kommunisták hatalmi eszközökkel beavatkoztak a népbíróság munkájába.¹³⁴

1945 után nemzetközi nyomásra általános és titkos választójog alapján kellett megtartani a választásokat, így az új, először választó rétegek, mint a szegény, iskolázatlan nők és férfiak megnyerése kulcsfontosságú volt a különböző politikai pártoknak.¹³⁵ (A kisnyilasok számát a Történeti Hivatal nyilas tagkönyvleltára alapján 51 200-re teszik,¹³⁶ a prominens nyilasok nagyobbik része elmenekült az országból.)¹³⁷ Ám a kisnyilasok nagy részét pontosan azért csak a kommunista hatalomátvétel után vonták felelősségre, nem éppen jogszerű módon, mert a népbíróságok 1945 után erre alkalmatlanok voltak. A kommunista pártot 1948-ig kettősség jellemezte: delegáltjai kíméletlen következetességgel léptek fel a népbíróság ítélezési munkájában, de éppen a kisnyilasokat kimentették; ám 1948, majd 1956 után a kisnyilasokat leplezték le, tehát ekkor fejeződött be az a folyamat, amelyet a népbíróságok 1945-ben, más körülmények között, elkezdtek.

Azt a nézetet, amely szerint a népbíróságok nem „jogszerűen” működtek, elsősorban a nem baloldali spektrumon elhelyezkedők vallották és vallják. Az igazságszolgáltatási folyamat visszásságainak elemzése azonban elrejtí az, hogy Magyarországon a II. világháború alatt olyan események történetek, amelyekért felelősséget valakiknek vállalniuk kellett volna. A II. világháború miatti felelősségvállalás szükségessége azonban nem szerepel ebben az álláspontban. Bernáth Zoltán például a következőképpen jellemzi a népbíróságokat: „A legyőzött, megszállt, idegen zsoldosok uralma alá került országban kilátástalan minden kifogás, ellenvélemény, ellenállás, az égbekiáltó igazságtalanságokat látva nemegyszer felkiáltok: azok a közösségek, megyék, városok, amelyek tudták, hogy hozzájuk tartozó teljesen ártatlan állampolgárt állítottak a bíróság elé, ítétek el, sok esetben megfellebbezhetetlen halálbüntetésre, miért nem tiltakoztak, miért nem fordították meg a vádat azok ellen, akik vádat mertek emelni, volt bátorságuk ítélezni. De

¹³⁴ A gazdag irodalomból lásd: ZINNER Tibor: Áprádsávós kommunisták. *Rubicon*, 1992/10. <http://www.mult-kor.hu/rubicon/cikk.php?id=326&page=1&szerzo=Zinner%20Tibor>

¹³⁵ Erről bővebben lásd: PETŐ Andrea–SZAPOR Judit: A női esélyegyenlőségre vonatkozó női felfogás hatása a magyar választójogi gondolkodásra 1848–1990. Az „állam érdekében adományozott jog” feminista megközelítésben”. In: *Befogadás és eredetiség a jogban és a jogtudományban. Adalékok a magyarországi jog terminológiához*. Szerk.: SAJÓ András. Áron Kiadó, Budapest, 2004. 136–175.

¹³⁶ KENEDI János: Ügynök, ügynök über alles. <http://www.rev.hu/html/hu/ugynok/munka/kenediugynok.html>

¹³⁷ A prominens: azaz publikáló és a pártszervezetben aktívan tevékenykedő nyilas nők csak elvétve maradtak az országban, ők is főleg rossz egészségi állapotuk miatt. Ezeknek a korábban ismert nyilas nőknek a nevei a budapesti népbírósági listákban nem szerepelnek.

¹³⁸ BERNÁTH Zoltán: *Justitia tudathasadása. Népbíróság nép nélkül, a nép ellen*. Püski, Budapest, 1993. 4. Köszönöm Fleck Zoltánnak, hogy erre a forrásra felhívta a figyelmemet.

még ki sem mondom a jogtalan bírálatomat, már meg is adom a választ, nincs, nem volt menekvés, protestálás: az igaz emberek kezéből kicsavarták a fegyvert, a törvénykönyvet, a bírói pálcát.”¹³⁸ E szerint az érvelés szerint a népbíróságok nem bíróságként működtek, hanem kizárólag a kommunista hatalom elnyomó eszközeiként. Nem merül fel tehát, hogy Magyarországon a II. világháború alatt olyan bűnöket követtek el, amelyeket ki kellett vizsgálni, és ezen álláspont szerint a népbíróságok működésére a magyar jogrendszeren kívüliség volt a jellemző.

A baloldaliak, Major Ákostól kezdve, szintén főleg azért sajnálkoztak, mert a népbíróságok működését valóban a törvénytelenlések, azaz a visszamenőleges igazságszolgáltatás határozták meg, de ők legalább nem kérdőjelezték meg a háború utáni felelősségre vonás szükségességét.¹³⁹ A népbíróságok működésének előbbiekben felsorolt kritikájával szembeni védekező érvelésükben az szerepel, hogy a háború utáni káoszban és bizonytalanságban gyorsan kellett cselekedni. Nem elhanyagolható, hogy a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló 1946. évi VII. tc. elfogadása után megváltozott a jogi helyzet: idővel a nagypolitikai sakkjátszmák végrehajtója lett a népbíróság, hiszen a Budapesti Népbíróság utolsó ítélete a Rajk-per volt, valamint az 1957. évi 34. számú, a népbírósági tanácsokról szóló törvényerejű rendelet újból felállította a szervezetet, természetesen az 1956-os forradalom után már egészen más célokkal.¹⁴⁰

A tömeges jogtalanságok, justizmordok és megfélemlítések vádja azonban a közvetlenül a II. világháború után sorra kerülő magyar népbírósági ügyekkel kapcsolatban túlzottnak tűnik. Számarányában a háború utáni magyarországi felelősségre vonás meg sem közelítette a más országokét, például Hollandiáét. Természetesen számok az egyes országok esetében csak az igazságszolgáltatási rendszer ismeretében értelmezhetőek. Így például a relativizáló Bernáth Zoltán Hollandia esetében 11 300, a háború alatti bűnök miatti felelősségre vonást említ, de arról nem szól, hogy Hollandiában kétszintű bíráskodás volt: szétválasztották a kis ügyeket (ide tartozott volna például H. ügye), illetve a nagy ügyeket, mint amilyen mondjuk a Bárdossy-per volt.¹⁴¹ Ott az előbbi ügyek száma százezer volt.¹⁴² A magyar adatok is kérdések. (Lásd a táblázatot.) Az igazoló eljárásokra például igaz, hogy ha valaki nem tekintette szívügyének valaki másnak a megbüntetését, akkor a rendszer működése azt automatikusan nem biztosította.¹⁴³

¹³⁹ MAJOR Ákos: i. m.

¹⁴⁰ Köszönöm Pétervári Kinga segítségét a népbíróságot szabályozó törvények és rendeletek összegyűjtésében.

¹⁴¹ BERNÁTH Zoltán: i. m. 150.

¹⁴² Henry L. MASON: *The Purge of the Dutch Quislings. Emergency Justice in the Netherlands*. Martinus Nijhoff, Hága, 1952. A „kis ügyek” feldolgozására lásd Sjoerd FABER–Gretha DONKER: *Hel Centraal Arhiev Bijzondere Rechtsplegging (1944–2000) en de 'lichte gevallen'*. More, 2000.

¹⁴³ A magyarországi és más európai államok esetére lásd DEÁK István: Elnyomás vagy megtorlás? Háborús bűnök perrei a második világháború utáni Magyarországon. 2000, 1998/3. 6–10.

A népbíróságok működése Magyarországon

	Ügyek száma	Halálbüntetés	Végrehajtott halálbüntetés
Berend György ¹⁴⁴ 1948. március 1-ig	39 514	322	146
Bernáth Zoltán ¹⁴⁵ 1945. február 3.–1950. április 1.	58 953	476	nincs adat
Romsics Ignác ¹⁴⁶ 1945–1950	közel 60 000		189
Izsák Lajos ¹⁴⁷ 1945. február 3.–1950. április 1.	59 429	477	189
Karsai László ¹⁴⁸ 1945–1948			189
Karsai László ¹⁴⁹ 1945–1948. március 1.	27 000	322	146
Korom Mihály 1945–1947 ¹⁵⁰			380

A politikai és a jogi érvelés tehát egyezik abban, hogy a népbíróságok egyrészt kiszolgálták a kommunista hatalmat és érdekeket, másrészt a népbíróságok az addigi magyar büntetőtörvény szellemének és gyakorlatának figyelembevétele nélkül dolgoztak, lévén visszamenőlegesen ítéleztek, ráadásul (előzmény nélkülinek gondolt) laikus bíróságként működtek.

A legfontosabb jogi kérdés ezen a ponton az, hogy létezhet-e olyan, a természetjog nevében meghatározott bűn, amely a bevezetett pozitív jog felett áll.¹⁵¹ Azaz megkövetelik-e a jogásztól, hogy a végrehajtható törvényt elemezze, és csak akkor hajtsa végre, ha az erkölcsi normáit és értékeit nem sérti. Ennek a magasabb rendű természetjogi érvelésnek, azaz a Gustav Radbruch-féle¹⁵² természetjogi reneszánsznak az elutasítása vagy elfogadása a

¹⁴⁴ BEREND György: *A népbírászkodás*. Szeged, 1948. 178.; Randolph BRAHAM: i. m. 472. Braham Berend György adatait veszi át Lévai Jenő közvetítésével, aki az Igazságügyi Minisztérium 1948-ig terjedő adatait használta.

¹⁴⁵ BERNÁTH Zoltán: i. m. 151.

¹⁴⁶ ROMSICS Ignác: *Magyarország története a 20. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 279. Itt még annyi szerepel: „több mint 10 ezret zártak börtönbe”.

¹⁴⁷ PÖLÖSKÉI Ferenc–GÉRGELY Jenő–IZSÁK Lajos: *20. századi magyar történelem 1900–1994*. Korona Kiadó, Budapest, 1997. Az Izsák Lajos által írt fejezetben az is szerepel, hogy 26 997 vádlottat marasztaltak el.

¹⁴⁸ KULCSÁR Anna: i. m. 5.

¹⁴⁹ KARSAI László: *The People's Court and Revolutionary Justice in Hungary, 1945–1946*. In: *The Politics of Retribution in Europe. World War II and its Aftermath*. I. m. 233.

¹⁵⁰ *War Criminals must be punished. International Conference on persecution of Nazi Criminals*. Moszva, 1969. március 25–28. Novosti, Moszkva, 112. Itt 20 941 börtönbüntetésre ítélt szerepel.

¹⁵¹ *Darker Legacies of Law in Europe: The Shadow of National Socialism and Fascism over Europe and its Legal*. Szerk.: Christian JOERGES–Navraj S. GHALEIGH. Hart Publishing, Oxford, 2003.

¹⁵² Gustav Radbruch (1878–1949) német jogász, igazságügyi miniszter, aki a nemzetiszocialisták uralma idején visszavonult. 1945-től ismét Heidelbergben professzor, ahol kidolgozta a Radbruch-formulát, amelyet a nem-

választóvonal a két álláspont között, amely meglepő módon egyet ért a népbírószági ítélkezés jogi működésének kritikájában. Stolleis szerint a jogászszakmának Auschwitz után, amely az akkori német jog pontos végrehajtása volt, a politikai értelemben vett felelősségvállalás, a magánerkölcsiség és a civil értékek tisztelete maradt meg, ami összefügg azzal, miképpen értelmezzük a jogi döntéseket meghatározó demokratikus jogállamot.¹⁵³ Csakhogy éppen ez a természetjogi reneszánsz nyitott utat a magyar jog átalakításának, a szovjetizálásnak, anélkül, hogy Auschwitzot és annak következményeit a jog és a jogászszakma feldolgozta volna.

Amennyiben ezt a természetjogi érvelést elutasítják, azaz azt állítják, hogy nincsenek olyan emberiség elleni bűnök, amelyek visszamenőleges hatályú büntetést igényelnek, akkor a népbírószági perek egyéni büntetőperekké fokozódnak le, ami a „kollektív felelősségvállalás” elvének elutasítását jelenti. De ezzel a büntetőperek, amelyek olyan esetekben is elindultak volna, mint például H. esetében rablás, gyilkosság és gyilkosságra való felbujtás vádjával, utólag felmentést nyernek, hiszen – úgymond – koncepcióis perek voltak. Ha a magyarországi népbírószági ügyeket egyéni esetekként vizsgáljuk, akkor az elemzés komolyan alátámasztja azt a feltételezést, hogy a javító szándékú jogszolgáltatás az egyéni felelősségre és az egyéni felelősségre vonásra alapulva nem működött. Akkor minden egyes népbírószági eset külön-külön problémás ügy lesz, hiszen az igazságot ez az intézmény hol jobban, hol rosszabbul közvetítette. Ez az *egyéni* megközelítés azonban nem illik bele a nagy történelmi elbeszélésbe, azaz a háború normatív értékelésébe, hiszen mindig vannak kiskapuk és mentő tanúk, és így a népbírószágokon és a népbírószági ítélkezésen olyan funkciót kérünk számon, tudniillik az „állampolgárok tudatába írást”, amire azok nem alkalmasak. Összehasonlításképpen említtem, hogy a holland bírászkodás esetében Belinfante azzal érvelt, hogy a megszállás alatti radikalizálódás miatt az egyéni felelősség jogi megállapítása nem lehetséges, és kollektív ítéletre van szükség. S ez így is történet a Hollandia felszabadítását közvetlenül követő időszakban.¹⁵⁴ A magyar népbírószági törvény is ezt tartalmazta a nyilaskeresztes párthoz való tartozás esetében, de a végrehajtása felemásra sikerült.

De az a (leegyszerűsítve bal- és jobboldalinak nevezett) érvelés, amely szerint a bíróságok a politikai és rendőrségi nyomás miatt nem tudták az anyagi jogot alkalmazni, nem állja meg a helyét. H. ügyei alapján világos: a népbírószágok a mindennapi gyakorlatban nem tudták kiszolgálni a kommunista hatalmi érdekeket éppen azért, mert munkájukat a jogi keretek között végez-

zetiszocialista bűnök elkövetésének jogi megítélésre használnak. Bővebben: Hans-Peter SCHNEIDER: Gustav Radbruch (1878–1949): Rechtsphilosoph zwischen Wissenschaft und Politik. In: *Streitbare Juristen: Eine andere Tradition*. Kritische Justiz, Baden-Baden, 1988.

¹⁵³ Michael STOLLEIS: *The Law under Swastika. Studies on Legal History in Nazi Germany*. Chicago University Press, 1998. 21–22.

¹⁵⁴ August David BELINFANTE: *In plaats van Bijltesdag. De Geschiedenis van de Bijzondere Rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog*. Assen, 1978. 1–11. (Köszönöm Peter Romijn-nak, hogy erre felhívta a figyelmemet.)

ték. S éppen a jogi keretek, amelyeket a népbírószági törvény és az akkor hatályban lévő büntető törvénykönyv előírásai szigorúan meghatároztak, adtak lehetőséget az igazságszolgáltatási mechanizmusba már bekerült elkövetőknek, hogy abból a jog szelleméhez illő, vagy abba nem illő eszközökkel büntetlenül kikerüljenek. Voltak viszont sokan, akik nem is kerültek be a háborút követő igazságszolgáltatás látókörébe: vagy azért, mert senki nem maradt életben, aki tanúskodott volna ellenük, vagy mert elszöktek nyugatra. Ennek tételnek a bizonyítása azért fontos, mert csak akkor érthetjük meg a magyarországi szélsőjobboldali gondolkodás tisztaeszlári ügýtől napjainkig tartó folytonosságát, ha belátjuk: a soa utáni igazságszolgáltatásban alapvetően nem sikerült megteremteni a cezúrát. És nem a „statáriális, moszkovitának” bélyegzett igazságszolgáltatás bevezetése miatt, hanem éppen ellenkezőleg: ezért, mert a népbírószágok a különleges helyzetben alapvetően a „normális” időszakra szabott törvényeket és előírásokat alkalmazva, rengeteg ügygel küzdő, rendszerszerű, az anyagi jognak megfelelő módon működtek.

H. emlékezete

Az igazságügyi intézmények által készített iratokból nem derül ki, hogy H. családjában és környezetében hogyan maradt fenn cselekedeteinek emléke. A bírósági iratok egyáltalán nem említik, hogy ekkor H. már második házasságában élt, és az előző házasságából született fiú, Zoltán volt a társa a háború alatti tevékenységében. H. hirtelen haragú, katonás, de rokonai szerint kedves és családcentrikus ember volt. Ezt a képet nem vonja kétségbe, hogy a gyerekeit bikacsökkel verte, hiszen akkoriban elfogadott volt, hogy „nagy fiúkat csak így lehetett fegyelmezni”. Mondják, sokat kirándult a családjával a természetben. Szeretett zöld vadászruhát viselni és a fennmaradt képen pofaszakállas ember néz ránk. A H.-ról kialakult képhez az is hozzájárult, hogy családtagjai nem tettek fel kérdéseket a múltjáról („nem voltunk rá kíváncsiak”), és kényelmesen elfogadták H. történeteit. Így születhetett az a vélemény, hogy H. katonatisztként szolgált a háború alatt, de a családi legendárium szerint nyilasokkal szembeni bátor ellenállása miatt került a szegedi Csillag börtönbe, ahol megkínózták, sőt a kisujját el is törték. A családban a Flórián térről való költözést mint „kipaterolást” fogták fel, mert valakik alaptalanul „valamit ráfogtak”. Ezzel összefüggésben sejtetni engedik, hogy a kommunista hatalomátvétel sok igazságtalansággal járt. Hogy valójában hol és miért volt H. 1945 után néhány évig, azt nem kérdezték a szabadulása után nyugdíjazásáig óvodai gondnokként dolgozó férfitől. A családjában a II. világháború és azt követő igazságszolgáltatás története a családdal elkövetett méltánytalanságok sorozataként maradt fenn, és a személyes felelősség kérdése fel sem merült.¹⁵⁵

¹⁵⁵ Interjú H. két menyével, 2005. október 7.

A német történelmi tudat alakulásáról végzett kutatás alapján a generációk közötti emlékezés alakulásában két tendencia rajzolódik ki: az egyik, hogy az unokák nagyszülei Harmadik Birodalom alatti életét az ellenállás és a hősiesség korává stilizálják, a másik, hogy a családi történetekben Németország mint áldozat szerepel: a háború, a megerőszkolás, az éhség stb. áldozata.¹⁵⁶ Úgy tűnik, a II. világháború emlékezetének kialakítása Magyarországon is ezen a két nyomon halad.

Az emlékezetnek két része van: a kognitív és az érzelmi, amelyek különböző rendszereken keresztül működnek. Jan Assmann a kulturális emlékezet és a kommunikatív emlékezet fogalmát határozza meg. Az előbbi a társadalomban megtalálható összes tudás, amelyet hosszú távú folyamatként meghatározott interakciós keretben a társadalom „kezel” és generációról generációra átad. Az utóbbi maga az interaktív gyakorlat, amelyben egyének és csoportok a múltról beszélnek: ez egy rövid távú folyamat, amelyben három-négy generáció vesz részt.¹⁵⁷ Ez a két emlékezet különböző típusú kommunikációkra épül. A kulturális emlékezet szövegeken, rítusokon, emlékműveken keresztül, míg a kommunikatív emlékezet intézményes kommunikáció (idézet, törvények, oktatás) keresztül jön létre. A kulturális emlékezet létrehozása, amellyel egy generációs csoport öntudatát és értelmezését hosszan meghatározzák, minden korszakban folyamatosan történik. A családi történetekből ötven-nyolcvan év múlva lesz „Történelem”. Tehát még éppen idejében vagyunk, hogy a népbíróságok működését és annak emlékezetét mint a kognitív és kommunikatív emlékezet példáit elemezzük, vagyis azt, ahogy azok „állampolgárok tudatába íródnak”.

¹⁵⁶ Erről a generációk közötti emlékezet kialakítás folyamatáról lásd: Harald Welzer–S. Moller–K. Tschuggnall: *‘Opa war kein Nazi’. Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis*. Fischer, Frankfurt, 2002. 16.

¹⁵⁷ Jan ASSMANN: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz, Budapest, 1999.; *Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität*. In: *Kultur und Gedächtnis*. Szerk.: Jan ASSMANN–Tonio HÖLSCHER. Frankfurt/Main, 1988. 9–19.